

TÜRKİYE DİYANET VAKFI YAYINLARI / 221

İZMİRLİ İSMAİL HAKKI

(Sempozyum: 24-25 Kasım 1995)

Yayına Hazırlayanlar

Prof. Dr. Mehmet ŞEKER

Yrd. Doç. Dr. Adnan Bülent BALOĞLU

Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi	
Dem. No:	50271
Tas. No:	921 izm

Ankara 1996

TÜRKİYE DİYANET VAKFI
YAYIN MATBAACILIK VE TİCARET İŞLETMESİ

Meşrutiyet Cad.Bayındır Sk. No:55 • Kızılay/ANKARA
Tel:418 59 49 • 417 09 04 • 425 27 75
Telex:43 433 tdvk tr. • Fax:417 00 09

Yayın No : 221
Sempozyumlar-Paneller Serisi : 16

ISBN 975-389-238-1
96.06.Y.0005.221

Bu kitap
Türkiye Diyanet Vakfı
Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi'nin
Dizgi, Fotomekanik, Ofset ve Cilt Tesislerinde
hazırlanmıştır.

Sebîlürreşâd Dergisinde "Yeni İlm-i Kelâm" Tartışmaları

Yrd.Doç.Dr.Adnan Bülent BALOĞLU

Şu anki ilm-i kelâmın, Yunan felsefesine; bu felsefeyi yaymak suretiyle İslâmî fikirleri ona yakınlaştırmak isteyen İbn Sinâ vb. gibi İslâm filozoflarının felsefelerine; ve o zamanlar ortaya çıkan sapık ve bidatçı fırkalara karşı ortaya konan bir ilim olduğu, dolayısıyla yeterli olmadığı⁽¹⁾ iddiasından yola çıkarak, günümüzdeki mevcut yıkıcı ve inkârcı akımlara - Materyalizm, Darwinizm, Pozitivizm vs.- ancak bugünkü felsefenin araçlarını ve metotlarını kullanarak karşı koymanın mümkün olabileceğine inanan İzmirli İsmail Hakkı (1868-1946), *Yeni İlm-i Kelâm* isimli eserini kaleme aldı. İzmirli'nin, böyle bir eseri Şer'iyye ve Evkâf Vekâletine bağlı Tedkikât ve Te'lîfât-ı İslâmiyye Heyet-i İlmiyyesi'nin (İslâm Tetkikleri ve Te'lifleri Kurulu) teşvikleriyle kaleme aldığı merhumun kendi ifadelerinden anlaşılmaktadır. İzmirli'nin bilinmeyen sebeplerden dolayı yarım kalan bu eseri, özellikle son iki asırda yeni bir metot ve anlayış çerçevesinde kaleme alınan kelâm eserlerinden sadece bir tanesidir. Bu eserler esas itibariyle, zararlı akımlar yüzünden Müslümanların akîdelerinde, inançlarında oluşan yanlış inanç, hurafe ve bid'atleri temizlemek suretiyle Kur'an ve Sahih Sünnet ışığında "Saf İslâm'a geri dönme"yi amaçlamaktadır. Kanaatimizce, Gazâlî (ö.505/1111)'nin kelâm sahasındaki olumlu yeniliklerinden ve onun ardından gelen bir kaç kelâmcının özgün gayretlerinden başka göze görünür, dişe dokunur bir şeyin yapılamaması, ve buna paralel olarak yoğun bir şerhçiliğin ve haşiyeciliğin ortalığı kaplaması -diğer ilim dallarında olduğu gibi- kelâm ilminin de tıkanmasına yol açmıştır. Bu tıkanıklık, zaten halihazırda zihinlerde tam çözüme kavuşamamış inanç problemlerinin yanına bir de özellikle Batı dünyasında birbiri ardına ortaya çıkan felsefî akımların ürettiği yeni problemlerin İslâm dünyasına yansmasıyla had safhaya ulaşmıştır.

(1) İsmail Hakkı İzmirli, *Muhassalu'l-Kelâm ve'l-Hikme*, Evkâf-ı İslâmiyye Matbaası, 1336, s.11.

İşte, ortaya çıkan inanç problemlerine kesin ve net cevaplar bulabilme ve İslâm'ı bid'atlerden ve hurafelerden temizleyerek; İslâmî akıdeyi yeniden o ilk saflığına döndürme gayretleri çerçevesinde, özellikle, Hindistan, Mısır ve Türkiye'de kelâm alanında "yenilik" fikrini savunanlar olmuştur. Bunlar arasında dışarıda, *Seyyid Ahmet Han* (1817-1898), *Şiblî Nu'mânî* (1857-1914), *Muhammed İkbâl* (1876-1938), *Muhammed Abduh* (1849-1905)'u, ve içeride de *Abdüllatif Harpûtî* (1842-1914), *Filibeli Ahmet Hilmi* (1865-1914) ve *İzmirli İsmail Hakkı* (1868-1946)'yı saymak mümkündür. Ne var ki, bu alimlerin çabaları bireysellikten ve kendilerinden sonraki bir kaç kişiye ilham kaynağı olmaktan öteye gidememiştir.⁽²⁾ Kuşkusuz, bu insanların kendi devirlerine göre oldukça özgün olan bu çabaları ciddi tepkilerle de karşı karşıya kalmıştır -Şeyh Muhsin-i Fânî ez-Zâhirî lakaplı Hüseyin Kâzım Kadri (ö.1353/1934), Mustafa Sabri Efendi (1879-1954) örneklerinde olduğu gibi-. Bu tepkilerin yanı sıra Said Özervarlı'nın da belirttiği gibi, bu alimler ortadaki mevcut ihtiyacı keşfedip bir şeylerin yapılması gerektiği kanaatine varmış ve bu amaçla muhtelif eserler kaleme almışlarsa da, yapılması gerekli şeylerin nasıl yapılacağı konusunda kafalarında net bir düşünce yoktur.⁽³⁾

Şimdi burada, İzmirli İsmail Hakkı'nın *Yeni İlm-i Kelâm* isimli eseri üzerine *Sebilürreşâd* dergisinde, İzmirli ile Şeyh Muhsin-i Fânî ez-Zâhirî arasında cereyan eden karşılıklı tartışmaları nakledeceğiz. Tartışmanın odak noktası, Müslümanların yeni bir ilm-i kelâma ihtiyaçlarının olup olmadığı meselesidir. Ahmet Nazif ise, bu tartışmayı takibederek, neticede 'yeni bir kelâm anlayışına ihtiyaç vardır' şeklinde bir hükümle tartışmaya son vermektedir. O da bu konuda görüşlerini ifade eden bir yazıyı kaleme almış ve bunu *Sebilürreşâd*'a göndermiştir, o yazı da burada neşredilecektir.

(2) Burada bu olumsuzluğun temelinde Mısır'lı İslâm felsefecisi Hasan Hanefî'ye göre daha başka etkenler de söz konusudur. Bu konuda o şöyle demektedir. "Şurası var ki, İbn Rüşd'den sonra da bizim coğrafyamızda da bir takım Akîde'yi ihya etmeye yönelik İslahat Hareketleri söz konusu olmuştur. Bu hareketlerden bazıları, Muhammed İkbâl'in *İslâm Düşüncesinin Yeniden İnşâsı* eserinde olduğu gibi Tasavvufa dayanmakta; bazıları ise, Muhammed Abduh'un *Tevhid Risalesi* adlı eserinde olduğu gibi Tevhidle ilgili konulara girmeksizin yalnız Adaletle ilgili olarak Mutezile düşüncesinin yansına dönüşte kendini göstermektedir.....Reşid Rıza ve Hasan el-Bennâ gibi zatların ellerinde yaşatılan Dinî ıslahat hareketleri de zaman içerisinde eriyerek, ilk Selefîliğe dönüşmüşlerdir." (H.Hanefî, *İslâmî Araştırmalar*, Çev.İbrahim Aydın, Ali Durusoy, İstanbul, 1994, s.15).

(3) S.Özervarlı, *Son Dönem Kelâm İlminde Metot*, (Basılmamış doktora tezi), İstanbul, 1994, s.121.

Bu metinlere geçmeden önce bir kaç hususu açıklamak istiyoruz: Yazarların üslûbuna dokunmadık. Sadece, uygun gördüğümüz yerlerde, okuyucuya kolaylık olması bakımından, anlaşılması güç bazı kelime ve terkiplerin Türkçe karşılıklarını parantez içinde verdik. Metin içerisindeki bazı hususların daha da aydınlığa kavuşması için dipnotlarla takviye yaptık. Şayet, dipnotun hemen ardından, parantez içinde (İ.İ.H.) veya (Ş.M.F.) şeklinde kısaltmalar vermişsek, bu, o dipnotların İzmirli İsmail Hakkı'ya veya Şeyh Muhsin-i Fânî'ye ait olduğunu göstermektedir; diğer dipnotlar tarafımıza aittir. Metin içinde geçen ayetlerin, yer aldıkları sure isimlerini, ayet numaralarını ve Türkçe anlamlarını köşeli parantez içinde eklemeyi uygun bulduk. Hadislerin kaynaklarını ve tam metinlerini de dipnot halinde ekledik. Arapça şiirleri tercüme ederek, Türkçe anlamlarını dipnotlarda verdik. Rumî tarihlerin milâdî karşılıklarını köşeli parantez içinde verdik. En sonda ise, metinlerin ardından, bu metinler üzerinde bir değerlendirme yaparak, bu hususta kendi görüşlerimizi de *Değerlendirme* başlığı altında iletteceğiz. Şimdi önce, sırasıyla bu karşılıklı tartışma metinlerini sunuyoruz:

Yeni İlm-i Kelâm⁽⁴⁾

Geçen sene Büyük Millet Meclisi tarafından Ümûr-ı Şer'iyye ve Evkâf Vekâletine bağlı olmak üzere oluşturulan Tedkîkât ve Te'lîfât-ı İslâmiyye Heyet-i İlmiyyesi⁽⁵⁾, henüz a'zâsını ikmâl etmemiş olmasına rağmen, büyük bir eser-i faâliyet göstermiş, mühim mühim eserler neşrine başlamıştır.

Heyet-i müşârun ileyhâ (söz konusu heyet) namına neşrolunan ilk kitab, a'zâdan M.Şemseddin Beyefendinin⁽⁶⁾ *Târîh-i İslâm'a dair tahrîre*

(4) *Sebîlürreşâd*, c.21, n.528-529, ss.58-59.

(5) Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin Şer'iyye ve Evkâf Teşkilâtı bünyesinde "Tedkîkât ve Telifât-ı İslâmiyye Encümeni" adıyla da bilinen bu Encümen'in kanun gereğince her sene bir eser meydana getirmesi gerekiyordu. (Mahir İz, *Yılların İzi* İstanbul, 1975, s. 147.) Büyük Millet Meclisi'nin 3 Mart 1924'te çıkarttığı 429 no'lu kanunun 2. maddesiyle Şer'iyye ve Evkâf Vekâleti ilgâ edilip yerine, yine bu kanunun 1. maddesiyle Diyanet İşleri Reisliği kurulmuştur. Bu Encümen'e benzer bir kurul, Büyük Millet Meclisi'nce 23 Şubat 1925'te Diyanet İşleri Reisliği bünyesinde, "Daire-i İlmiyye" adı altında kuruldu. Bütçe olarak 20.000 TL.'si ayrıldı. Bu Kurul'un amacı, özellikle yeni bir Kur'an tercümesi hazırlamanın yanında dinî eserler yayınlamaktı. (Gottthard Jäschke, *Yeni Türkiye'de İslâmlık*, Çev. Hayrullah Örs, Ankara, 1972, ss. 57-59.)

(6) M. Şemseddin Günlaltay (1883-1961), Erzincan doğumlu. İslâmcı Türkçülerden. *Sebîlürreşâd*'da yazdı. Dârülfünûn'un Edebiyat Fakültesi'nde Türk Tarihi ve İslâm Kavimleri Tarihi hocalığı yaptı. 1918'de kurulan Teceddüt Fırkası'nın kurucuları arasında yer aldı. TBMM'de önce Sivas, sonra da Erzincan milletvekilliği (1923-1954) yaptı. Türk

başlamış oldukları büyük ve mufassal eserin birinci cildir. Bu eser hakkında ayrıca izahatta bulunacağız.

Neşrolunan ikinci kitab da heyetin reis-i fâzılı Şeyh Abdülazîz Çâviş Efendi Hazretlerinin⁽⁷⁾ *İçkinin Hayât-ı Beşerde Açtığı Rahneler* (İçkinin İnsan Hayatında Açtığı Yaralar)'e dair mühim tedkikâtı ihtivâ eden bir risâlesidir.

Bunlardan başka a'zâdan Ferid Beyefendinin⁽⁸⁾ *İlm-i Ahlâk*ı, İzmirli

Tarih Kurumu'nun kurucu üyeleri arasında yer aldı ve vefatına kadar bu kurumda başkan olarak kaldı. 1949-1950 yıllarında da tek partili dönemde Başbakanlık yaptı. 1961'de İstanbul'da vefat etti. Günaltay'ın bir çok eseri vardır. (Hayatı, fikirleri ve eserleri hakkında daha geniş bilgi için bkz.: İsmail Kara, *Türkiye'de İslâmcılık Düşüncesi II*, Risale Yay., İstanbul, 1989 (2. baskı), ss. 401-453; Ayrıca Günaltay'ın Felsefe-i Ülä'sı Nuri Çolak tarafından sadeleştirilerek neşredilmiştir (İnsan Yay., İstanbul, 1994).

(7) Abdülaziz b. Halil Çâviş (1876-1929), Tunus asıllı olup İskenderiye'de doğdu. Alim, gazeteci, ve yazar olan Çâviş, aynı zamanda bir mücadele ve hareket adamıdır da. İstanbul'da sırasıyla *el-Hilâlu'l-Osmânî* ve *el-Hakku Ya'lû* isimli gazetelerle *el-Hidâye* ile *el-Alemü'l-İslâmî* adlı mecmuaları ve Almanya'da da *Islamische Welt* isimli bir dergiyi çıkardı. 1923 yılında Ankara'da kurulan Şer'iyye Vekâletine bağlı Tedkikât ve Te'lifât-ı İslâmiyye Heyetine başkan tayin edildi. Bir yıl sonra Kahire'ye gitti ve burada ölümüne kadar Nezâretü'l-Maârif'te başmüfettiş olarak görev yaptı. Çâviş'in eserlerinden *el-Evcibe fi'l-İslâm an Es'ileti'l-Kenîseti'l-Anglikîyye* (İstanbul, 1342), "Anglikan Kilisesine Cevap" adıyla Mehmet Akif Ersoy tarafından Türkçeye tercüme edilmiş ve bu da Süleyman Ateş tarafından sadeleştirilerek Diyanet İşleri Başkanlığı yayınları arasında neşredilmiştir. *Asâru'l-Hamr* isimli eseri de yine Mehmet Akif tarafından "İçkinin Beşer Hayatında Açtığı Rahneler" adıyla Türkçeye tercüme edilmiş olup, bölümler halinde de *Sebilürreşâd* dergisinde neşredilmiştir (Sayı: 522-527). Söz konusu her iki eser de Tedkikât ve Te'lifât-ı İslâmiyye Heyeti'nce yayımlanmıştır. (Geniş bilgi için bkz.: *T.D.V. İslâm Ansiklopedisi*, I/187-188, İstanbul, 1988.)

(8) Ömer Ferid Kam (1864-1944), İstanbul doğumlu. Babası Ahmed Muhtar Paşa, II. Abdülhamid'in harem doktorluğunu yapmıştır. Hayatının yaklaşık ilk kırk yılı fikrî buhranlarla geçmiş, bu buhranlardan kurtulmak için tarikat şeyhleri ve filozoflar dahil olmak üzere her çareye başvurmuş, en sonunda *Mesnevî*'den aldığı feyz ile huzura kavuşmuştur. Edebiyat, din ve felsefe alanında değerli eserler vermiştir. Dârülfünûn'da Türk Edebiyatı ve İran Edebiyatı hocası yapmıştır. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'ndeki hocalık görevi esnasında vefat etmiştir. Metnimizde geçen *İlm-i Ahlâk* (Ankara, 1339-1341) isimli eseri, Emile Boirac'ın *Felsefenin İlkeleri* adlı eserinin "Ahlâk İlmî" bölümünün ilavelerle bir tercümesinden ibarettir. Ferid Kam'ın diğer önemli eserleri arasında *Dinî Felsefî Sohbetler* (Sadeleştiren: S. Hayri Bolay, D.İ.B.Yay.); *Vahdet-i Vücûd ve Panteizm* (Mustafa Kara bu eseri, *İbn Arabî'de Varlık Düşüncesi* adı altında yayınlamıştır. [İnsan Yay., İstanbul, 1992]); ve *Türrehât* (İstanbul, 1303)'ı sayabiliriz. (Daha geniş bilgi için bkz.: İsmail Kara, a.g.e., ss. 9-41; *Dinî Felsefî Sohbetler*, ss. 9-21.)

İsmâil Hakkı Beyefendinin⁽⁹⁾ Anglikan Kilisesine Cevab olmak üzere **el-Cevâbu's-Sedîd fî Beyân-ı Dini't-Tevhîd**⁽¹⁰⁾ ile **Yeni İlm-i Kelâm**'ı, M. Şemseddin Beyefendinin de **Felsefe-i Ülâ'sı** tab' olunmaktadır.

Bu eserler meyânında, fâzıl-ı şehîr İsmâil Hakkı Beyefendi Hazretlerinin **Yeni İlm-i Kelâm**'ı bir ehemmiyet-i mahsûsayı hâiz olduğu cihetle, bu eser hakkında şimdiden bazı izahatta bulunmalarını müellif-i muhtereminden ricâ ettik. Üstâd-ı muhterem sorduğumuz suâllere cevap vermek lütfunda bulundular. Bütün Müslümanları, bilhassa münevver gençleri pek ziyâde alâkadar edecek olan bu eser hakkında müellif-i muhteremi

(9) İzmirli İsmail Hakkı (1868-1946), İzmir'de doğdu. Mektep ve medrese tahsili alarak, klâsik İslâm ilimlerinin yanında Batı felsefesi, mantık, sosyoloji ve psikoloji gibi ilimleri de görmüştür. İstanbul Üniversitesi'nin muhtelif fakültelerinde hemen hemen bütün ilimlerin öğretmenliğini yaptı. Esas itibarıyla bir felsefeci olmakla birlikte, **Yeni İlm-i Kelâm** isimli eseriyle kelâm ilminde bir çığır açmıştır. İslâm ilimlerinin hemen hemen her sahasında telif ve tercüme olarak 40'ın üzerinde esere imzasını atmıştır. 2 Şubat 1946'da Ankara'da hayata veda etmiştir. Bu mümtaz şahsiyetin hayatı, fikirleri ve eserleri üzerine İzmir İlahiyat Fakültesi ile Türkiye Diyanet Vakfı tarafından ortaklaşa (24-25 Kasım 1995 tarihinde) bir sempozyum tertip edileceğinden ve bu sempozyumda sunulacak tebliğlerin de Diyanet Vakfı tarafından neşredilecek olmasından dolayı burada detaylı teferruat vermiyoruz.

(10) İzmirli bu eserini 1335 yılında yazmış, daha sonra Abdülâziz Çaviş tarafından da muhtasarı yazılmıştır. Kitabın kaleme alınma sebebi, Anglikan Kilisesi'nin 1335 yılında Meşihat makamına Londra'dan bir mektup göndererek cevaplanmasını istediği sorulardır. Bu sorular şunlardı:

1-Hz.Peygamberin dini nedir?

2-Bu din, fikir ve hayata neler bahşediyor?

3-Zamanımızın müzahim-i mütenevviasını (çeşitli bunalımlarını) nasıl tedavi ediyor?

4-Dünyayı gerek daha iyi, gerek daha fena bir surette taklîb eden (çeviren) kuvâyı siyâsiyye ve maneviyeye ne diyor?

Mektubun ifadesine göre, bu sorulan sormaktaki amaç, "Müslümanlığı, sahihu'l-itikâd olmakla beraber hayât-ı asriyyenin ihtiyâcât ve mesâilini nazar-ı itibara alan bir Müslümanın kâlbinde ve fikrinde yaşadığı gibi tanımak, İslâm'ın savt-ı hakikîsini iştirak"ti. (Bkz.: *el-Cevâbu's-Sedîd fî Beyân-ı Dini't-Tevhîd*, Ankara, 1339-1341, s.3). Bundan sonrasını da İzmirli'nin büyük oğlu Cemalettin İzmirli'den nakledelim (Köşeli parantezler tarafımızdan ilâve edilmiştir.): "Meşihat meseleyi [böyle bir eserin yazılması meselesi] Dârulhikme'ye havale ediyor. Bunun üzerine üstad [İzmirli] bu mevzua dair bir eser kaleme alıyor. Maksudı her cihetle kâfi olan bu eserin üzerinden beş sene sonra da Şer'iyye Vekili Vehbi Efendi [*Hulâsatu'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân* isimli 15 ciltlik tefsirin sahibi Konya'lı Mehmed Vehbi Efendi (ö. 1948)] daha muhtasar ikinci bir eserin kaleme alınması için Abdülâziz Çaviş'ten yine rica ediyor ve 1339'da basılan Abdülâziz Çaviş'in eseri [*el-Eucibe fî'l-İslâm an Es'ileti'l-Kenîseti'l-Anglikîy-ye*], Mehmet Akif tarafından Türkçe'ye tercüme ediliyor [Anglikan Kilisesine Cevap]." (Bkz.: C.İzmirli, *İzmirli İsmail Hakkı: Hayatı, Eserleri, Dini ve Felsefî İlimlerdeki Mevkii, Jubilesi ve Vefatı*, Hilmi Kitabevi, 1946, s.17.)

ile vukû bulan mülâkâtımızı ber vech-i âfî dercediyoruz (aşağıda olduğu gibi naklediyoruz).

İlm-i kelâm asra göre tebeddül edebilir mi (değişebilir mi)?

- Ulûm-ı asriyye ilm-i kelâm'da müsta'mel olan edillenin ahvâlini ta'dîl eder, tevsî' eder(genişletir). İlm-i kelâm'ın mebâdîsi (öncülleri) ve vesâilî (araçları) ihtiyac-ı asra göre değişir.⁽¹¹⁾ Hasım başkalaştıkça, mu'ânîd (inkârcı, inatçı) değiştikçe ilm-i kelâm'ın sûret-i müdâfaası da başkalaşır. Ancak ilm-i kelâm'ın makâsıdı (amaçları) asla değişmez, akâid-i asliyye-i İslâmiyye tebeddûlden masûndur (korunmuştur).

İlm-i kelâm bugünkü kavâid-i ilmiyyeye karşı ne vaziyette bulunuyor?

- Hasımlarımız iyi bilmeli ki, İslâm'ın hiç bir şeyden pervâsı (korkusu) yoktur. İslâm, kavânîn-i muhkeme ve kat'iyye ile sâbit olan kavâid-i ilmiyyeye asla mu'âriz değildir. Akâid-i İslâmiyyeyi müdâfaa vazifesiyle muvazzaf (görevli) olan ilm-i kelâm asra göre mukarrer olan kavâid-i ilmiyyeyi ve kavânîn-i felsefiyyeyi isti'mâl eder. Hürriyet-i inzâr (düşünce hürriyeti), istiklâl-i efkâr (fikir hürriyeti) esasına riayet ederek akâid-i celîle-i İslâmiyyeyi taarruzdan masûn bırakır. Akâid-i İslâmiyye ile kâbil-i tevfiq (bağdaşması mümkün) olmayan kavânîn-i felsefiyyeyi reddeder. Mezâhib-i milliyye ve mesâlik-i felsefiyyeyi (felsefî ekolleri) istiknâh eder ([hakîkatinî] araştırır).

Yeni bir ilm-i kelâm'a ihtiyaç var mıdır?

- Evet ihtiyaç vardır. Ma'lûm olduğu üzere ekseriyet-i uzmâyı (büyük çoğunluğu) teşkil eden Ehl-i Sünnet ve Cemâat arasında iki nevi' ilm-i kelâm vardır: Biri Kudemâ'nın ilm-i kelâmı, diğeri Müteahhirîn'in ilm-i kelâmı. Kudemâ ilm-i kelâmı üçüncü asr-ı hicrîde, müteahhirîn ilm-i kelâmı beşinci

(11) İzmirli, *Yeni İlm-i Kelâm*'ında bu cümleden ne kastettiğini şöyle açıklamaktadır: "İlm-i Kelâmın mebâdî ve vesâilî ihtiyac-ı asra göre değişebilir. Ez cümle mütekellimîn vaktiyle hudûs-ı âlemi isbât için 'ecsâm a'râzdan hâlî değildir, ecsâm cüz'i lâ yetezezâlardan mürekkeptir' gibi kaziyeleri birer mebde' olmak üzere kabul etmişler idi! Hudûs-ı âlem de isbât-ı Sâni' için bir mebde' idi. Bu mebde'ler tağyîr edebilir, daha bir takım mebde'ler va'z olunabilir. Bugün bir takım felâsife-i cedîdenin kabul ettikleri 'kavânîn-i tabî'at bi't-tecrûbe sâbit olmakla mümkündür, zarûrî değildir' kaziyesi mucize-i hissiyenin imkânı için bir mebde' olabilir. Kudemânın ilm-i kelâmında mebde' başka, müteahhirîn ilm-i kelâmında mebde' başka idi. *Yeni İlm-i Kelâm*'da da mebde' başka olacaktır." (Y.İ.K., I. kitap, ss.7-8)

asr-ı hicrînin nihâyetlerinde zuhûra başlamış idi.⁽¹²⁾ Kudemâ ilm-i kelâmı ancak dördüncü asr-ı hicrînin nihâyetlerine doğru, müteahhirîn ilm-i kelâmı ise altıncı asr-ı hicrînin sonlarında istikmâl edilmiş (tamamlanmış) idi. Hilâfiyyâtın (tartışmalı meselelerin) başlıcası kudemâ kelâmında Mu'tezile ile, müteahhirîn kelâmında felâsife ile cereyân ederdi. Müteahhirîn, mesâil-i mâ-ba'dettabî'yyede (metafizik meselelerde) Hazreti Peygamber aleyhi's-salâtü ve's-selâm Efendimize ittibâ' ederek ma'kûlât (akıl ile bilinen şeyler) nokta-i nazarından usûl-i felsefiyyenin usûl-i dine mu'arız olabilecek bir kıymet-i ilmiyyesi olmadığını irâe etmek (göstermek), cedel tarîkiyle mezâhib-i felsefiyye arasındaki tenâkuzları meydana çıkarmak gayesini istihdâf etmiş (hedeflemiş) idi. Kudemâ kelâmında mebâdî ve vesâil, mantika mübâyin (zıt) olarak kabul olunmuş idi, müteahhirîn ilm-i kelâmında bilakis mebâdî ve vesâil mantika mutâbık idi. Ma'a't-teessüf (ne yazık ki), bu ilm-i kelâm erbâbı da kesb-i nedret etti (azaldı). Mâmâfih erbâbı bulunsa da yine bu asra göre kâfi gelmeyecek idi. Çünkü dâire-i şümûlüne aldığı felsefe üç asırdan beri münkariz olmuş (tükenmiş), yerine yeni bir felsefe ikâme olunmuştu.

Bu halde ilm-i kelâmın da yeni bir şekil iktisâb etmesi tabîi idi. İşte bu zarûreti nazar-ı i'tibare alan Tedkikât ve Te'lifât-ı İslâmiyye Hey'et-i İlmiyyesi yeni bir ilm-i kelâmın yazılmasını taht-ı vücûbda (gerekli) görmüştür.

Yeni ilm-i kelâm ne tarz üzere tahrîr olunmuştur?

- *Yeni ilm-i kelâm*, asıl maksûd olan tevhîd-i Bârî (Yaratıcının Birliği) bâbında muhatabın anlayabileceği bir tarz ile, tarz-ı nevîn (yepyeni bir tarz) ile istidlâlleri umde (destek) kılmış, bir takım delâil-i cedîde irâe etmiştir. Tevhîd-i Bârî'nin ekmel vesâili olan nübüvvet-i Muhammediyye bâbında

(12) Kudemâ (mütেকaddimûn) ilm-i kelâmı, büyük filozof ve kelâmcı aynı zamanda da mu-tasavvıf Gazâlî (ö. 505/1111)'nin kelâm ilmine getirdiği yeniliklerle sona erer ve artık onun kelâmcılığı ile birlikte müteahhirîn ilm-i kelâmı başlar. Bir Eş'arî kelâmcısı olarak, kendi kelâm sisteminin temelinde bireysel tasavvuf tecrübesi de bulunan Gazâlî'nin kelâm ilmine getirdiği yenilikler arasında en önemli gördüğümüz husus, mantık ve felsefenin kelâmî tartışmalarda kullanılmaya başlanmasıdır. Gazâlî'den önce kelâmcılar, bid'atlerle ve bu bid'atlerin temsilcileri durumunda bulunan sapık fırkalarla ve de esas olarak Mu'tezile -ki, Mu'tezile'yi sapık bir mezheb olarak kabul etmediğimi burada belirtmek istiyorum- ile uğraşırken, Gazâlî'yle birlikte ve ondan sonra, karşılarına İslâm felsefecilerini almışlar ve artık onların fikirlerini çürütme yolunda mücadele vermeye başlamışlardır. Bu bağlamda, Gazâlî'nin felsefecileri şu üç noktada tekfir edişi hatırlanmalıdır: Alemin kâdemi meselesi, Allah'ın cüzî'yyâtı bilemeyeceği meselesi, ve son olarak, haşrin sadece cismânî olacağı meselesi.

ehl-i basâirin sülûk ettikleri havârik-i hissiyye (olağanüstü duygular) tarihinde felsefe-i cedideden istifâde eylemiştir. Fen ile, tecrîbe ile isbâtı kâbil olmayan husûsâtın imkânını yeni mantık ile, mantık-ı tatbikî kavâidi (uygulamalı mantık kuralları) ile isbât eylemiştir. Neyi kabul etmiş ise an burhân (delille) kabul etmiş, neyi reddetmiş ise yine an burhân reddeylemiştir. Herkesin korktuğu skolastik müdâfaâtı⁽¹³⁾ kaldırmış, yerine metot dairesinde müdâfaa ikâme eylemiştir. Felsefe-i hâzıra ile lüzûmu derecesinde beraber gitmiş, hem mantık-ı sûrîyi (biçimsel mantığı)⁽¹⁴⁾, hem de

- (13) *Skolastik*, dar anlamda Ortaçağ Hristiyan felsefesine verilen addır. Geniş anlamda ise, Ortaçağda kilisenin hiç bir araştırma veya incelemeye fırsat vermeden, mün-teciplerine kendi inanç ve doktrinlerini zorla kabul ettirmesidir. Amacı, hakikati araştırmak, yeni bir şey bulmak değil, mevcudu öğretmektir. Skolastik metottan kastedilen şey ise, akli vahyin ve imanın hakikatlarına, doğrularına tatbik ederek, iman ve inanç konularını kavranılabilir hale getirmek, böylece onları temellendirerek, karşı itiraz ve hücumları çürütmektir. Aristo mantığı bu anlayışın temelini oluştururken, bu felsefenin hareket noktası "Anlamak için iman etmek" görüşüdür. Ancak skolastik doktrinler, kilise babalarının görüşlerinden, manastırlarda ve piskopos mekteplerinde öğretilen bir takım bilgilerden oluşmaktaydı. Dolayısıyla bu doktrinler birer dogma halindeydi ve her türlü değişime ve gelişime kapalıydı. Skolastik felsefenin önemli özellikleri ise şunlardır:

1-Bu felsefede Eflâton ve Aristo otoritedir.

2-Bu felsefe kendini otoritelere göre ayarlar.

3-Tabiatı doğrudan müşahade etmeye gerek yoktur, zira kitaplardan ve üstadlardan edinilen bilgi esastır.

4-Bu felsefe bizzat hakikati araştıran bir düşünce değildir.

5-Yeni bir dünya görüşü endişesi yoktur. Sübjektif ve izafi her türlü bilgi anlayışına karşıdır. Öğrenileni aynen öğretmeye devam eder.

Skolastik felsefenin temsilcileri ise, Canterbury'li Anselmus (1033-1109), Roscelinus (1050-1125), Albertus Magnus (1193-1280), Aquino'lu Thomas (1225-1274), Duns Scotus (1270?-1380), Ockham'lı William (1300?-1349) ve Roger Bacon (1210/15-1294)'dır. (Bu bilgiler şu eserlerden özetlenmiştir: S.Hayri Bolay, *Felsefi Doktrinler Sözlüğü*, İstanbul, 1981, ss.252-258; Macit Gökberk, *Felsefe Tarihi*, İstanbul, 1980, ss.156-178.)

- (14) *Mantık-ı sûrî*: Formel, biçimsel, logistik mantık da denir. Burada, çıkarımların sırf biçimsel kalıpları ve kuralları dikkate alınır, içerik değeri ve dış dünya dikkate alınmaz. (Geniş bilgi için bkz.: İbrahim Emiroğlu, *Mantık Yanlışları*, İstanbul, 1993, s.43 vd.). Mısırlı İslâm felsefecisi, Hasan Hanefî, sûrî mantıkla ilgili olarak şu yorumu yapmaktadır: "Aristo'nun ve ilk harikası olan Mantık adlı eserinin tercüme edilmesinin ardından felsefi mirasımızın salt sûrî mantığa yönelmesi; Aristo'nun mantığının özüm-lenmesi ve salt akıl çerçevesine konabilmesi için buna başvurmasından daha tabii bir şey olamazdı. Zihni sürekli mücerrede iten ve devamlı teâlîye yönlendiren tevhîd anlayışı da buna yardım etmiştir. Kadim dinlerdeki tescim ve teşbih tehlikeleri, İslâmî aklı, Müslümanların kâlpelerinde yeni yeni kök salan tevhîdi sağlamlaştırmak ve onu korumak için devamlı artan bir güçle sûrî mantığa itmiştir. Sûrî mantık, İslâmî mantığa göre yeniden bina edilmesine rağmen Müslüman şârihlerin ellerinden kıyasa ve onun çeşitli şekillerine ağırlık vererek çıkmıştır." (H.Hanefî, *İslâmî Araştırmalar*, Çev. İbrahim Aydin, Ali Durusoy, İstanbul, 1994, s.42.

mantık-ı mâddîyi (içeriksel mantığı)⁽¹⁵⁾ elinde tutmuştur.

Yeni İlm-i Kelâmdan hangi kısımlar tab' olunuyor?

- Yeni ilm-i kelâm dört kitâb üzere tertîb olunmuştur. Dört kitâbtan birinci ile ikincisi heyetimizce tedkîk olunmakla burada onlar tab' olunmaktadır.⁽¹⁶⁾ Birinci kitâb *mukaddime*'yi, ikinci kitâb *ilâhiyyât*'ı, üçüncü kitâb *sem'îyyât*'ı⁽¹⁷⁾, dördüncü kitâb bir *hâtîme*'yi muhtevî olacaktır. İnşâallah pek yakın bir zamanda birinci ve ikinci kitâblar sâha-i intişâra vaz' olunacaktır.

(*Sebilürreşâd*, c. 21, n. 528-529, ss. 58-59.)

(15) *Mantık-ı mâddî*: İçeriksel, uygulamalı mantık da denir. Çıkarımların bilgi değeri de göz önüne alınır ve araştırılır. (Geniş bilgi için bkz.: İ. Emiroğlu, *a.g.e.*, İstanbul, 1993, s.43 vd.). H.Hanefî, maddî mantık için de şu yorumu yapmaktadır: "Bizde hayat sürekli yenilenmektedir. Asrın geri kalmışlık, sömürü ve yabancı hakimiyeti gibi acıları hep bizi bulmuştur. Oysa sûrî mantık ve çeşitli şekilleriyle kıyas, asrın ihtiyaçlarına cevap vermekten çok uzaktır. Bizler daha çok vakıanın mantığına muhtacdır. Yani tecrübe mantığına, ictimai mantığa ve tarih mantığına. Muasır hayatımızı anlayabilmek ve problemlerimiz çözebilmek için "maddî mantık"a ihtiyaç duymaktayız. Bizim insanî ilimler mantığına olan ihtiyacımız salt fikirlerin mantığına olan ihtiyacımızdan daha büyüktür. Batı'nın son dönemlerde gerek sembolik mantıkta gerekse beşerî ilimler mantığında yeniden sûrî mantığa dönmesi bunu değiştiremez. Kuşkusuz bizler kadim usûlcülerin koydukları, ihşâ /sayım metotlarına dayanan sayısal istikrâî mantığa daha çok muhtaçtık Zira bu mantık sayesinde ictimai, siyasî ve iktisadî hayatımıza tesir eden illetleri daha kolay tanıyabilecektik. Millî, ferdî ve ictimai vicdanımızı tahlil edebilmek için bir şuur mantığına olan ihtiyacımız da çok büyüktür. Böyle bir mantık sayesinde asrımızın dayanaklarını, temel tecrübelerini öğrenebilecek, ilerlemenin önündeki engelleri yenip kendisinde özümleyebilmek için asrın ruhunu idrak edebilecektik. Her halükârda en büyük ihtiyacımız; lafızlar mantığını, kıyas şekilleri mantığını, cedel ve saf-sata mantığını hitabet ve şiir mantığını aşmaktır. İnşâ ibarelerin hakim olduğu lafzî fikirden muzdaribiz. Cedel ve safsatadan muzdaribiz. Bütün bunlardan dolayı ayağımızın altındaki toprak elimizden alındı, servetlerimiz gözlerimizin önünde çalındı. Bunlar olurken bizler lisan kavgalarını hazmetmeye çalışıyorduk. Kısaca bizler bir sinek dahi öldüremeyen zurna ve kemençeği konuşutmakla meşguldük." (Hanefî, *a.g.e.*, ss.43-44).

(16) *Tedkîkât ve Te'lifât-ı İslâmiyye Hey'eti*, İzmirli'nin bu eserinin I.inci kitabını Evkâf-ı İslâmiyye Matbaasında (İstanbul, 1339-1341/1923-1925) bastırmıştır. Bu eserin II.kitabı ise, Dârülfünûn İlahiyat Fakültesi tarafından Matba'a-i Âmir'e'de (İstanbul, 1340-1343/1924-1927) bastırılmıştır. Daha sonra bu iki kitap, biraraya getirilmiş vaziyette, Sabri Hizmetli tarafından latin harflerle neşredilmiştir (Umran Yay., Ankara, 1981).

(17) Ne yazık ki, bizce meçhul olan sebeplerden dolayı, İzmirli, sem'îyyât'tan oluşacak III.üncü kitabını ve de bir Hâtîme'den oluşacak IV.üncü kitabını tamamlayamamıştır. Tabîî, muhtemelen nübüvvet ve ahirete dair meselelerin yer alması beklenen III.üncü kitabın eksikliği dolayısıyla, İzmirli'nin bu eserinin tam ve adil bir değerlendirmesini yapmak mümkün olmamaktadır.

Yeni İlm-i Kelâm⁽¹⁸⁾

Yazılmalı mı Yazılmamalı mı?

Sebîlürreşâd'ın 528.inci nüshası üstad-ı muhterem İzmirli İsmail Hakkı Beyefendinin te'lif ve tab' etmekte oldukları *Yeni İlm-i Kelâm* hakkında üstad-ı müşârun ileyh ile vukû bulan bir mülâkâtımızı ihtivâ etmekte idi. İsmail Hakkı Beyefendi beyânâtında "ilm-i kelâmın mebâdîsi ve vesâili ihtiyac-ı asra göre değişir, hasım başkalaştıkça, mu'ânid değiştikçe ilm-i kelâmın sûret-i müdâfâası da başkalaşır. Ancak ilm-i kelâmın makâsıdı asla değişmez; akâid-i asliyye-i İslâmiyye tebeddülден masûndur" dedikten sonra yeni bir ilm-i kelâma ihtiyaç olduğunu izah ederek ilm-i kelâmın dâire-i şümûlüne aldığı felsefenin üç asırdan beri münkariz olduğunu, yerine yeni bir felsefenin ikâme olunduğunu, binâenaleyh ilm-i kelâmın da yeni bir şekil iktisâb etmesi tabîi bulunduğunu beyân eylemişlerdi. İsmail Hakkı Beyefendi *Yeni İlm-i Kelâm*'ın tarz-ı tahrîrinden bahs buyurarak "herkesin korktuğu skolastik müdâfaâtı kaldırmış, yerine metot dairesinde müdâfaa ikâme eylemiş, felsefe-i hâzıra ile lüzûmu derecesinde beraber gitmiş, hem mantık-ı sûrîyi, hem de mantık-ı mâddîyi elinde tutmuş" olduğunu söylemişlerdi. Tabîi üstâd-ı muhteremin beyânâtını ber vech-i tafsîl (ayrıntılı bir şekilde) okumak isteyen kâri'lerimiz (okuyucularımız) *Sebîlürreşâd*'ın mezkûr sayısına mürâaat edebilirler.

Fâzıl-ı muhterem Şeyh Muhsin-i Fânî⁽¹⁹⁾ Hazretleri üstâd-ı muhtereme

(18) *Sebîlürreşâd*, c.21, n.532-533, ss.92-93.

(19) Şeyh Muhsin-i Fânî ez-Zâhirî (Hüseyin Kâzım Kadri), (İstanbul-1870, Tarsus-1934): İlim ve siyaset adamı. Babası Trabzon Valisi Kadri Bey'dir. Kâzım Kadri, 1908 Meşrutiyetinden sonra arkadaşlarıyla birlikte (Tevfik Fikret, Hüseyin Cahit Yalçın) Tanin gazetesini çıkardı (1 Ağustos 1908-16 Nisan 1925). Toksözlü ve mücadeleci oluşu görevli bulunduğu yerlerde az kalmasına sebep oldu. Ölümünden iki yıl önce değerli kütüphanesini ve ve evraklarını Üsküdar'daki Selimağa Kütüphanesi'ne vakfetti. Ölümünden sonra evraklarının yakılmasını istediye de dostlarının ısrarı üzerine bundan vazgeçti. *Büyük Türk Lügati* adlı eseri bu evraklar arasında bulunarak yayımlandı. Kâzım Kadri'nin asıl değeri, onun ilmi ve fikri çalışmalarında görülür. Dinî eserlerinde ve bazı yazılarında Şeyh Muhsin-i Fânî ez-Zâhirî takma adını kullanır. Yukarıda incelemekte olduğumuz metinde de görüldüğü gibi, Kâzım Kadri kelâma, ve özellikle, tasavvufçuların ve kelâmcıların bir tür metodu olan te'vile şiddetle karşı çıkar. Ayetleri zahirinden anlama yolunu seçtiği görülmektedir. ez-Zâhirî takma adını bu sebeple kullanıyor olabilir. *Tanin*, *İkdâm*, *İctihad*, *Servet-i Fünûn* gazete ve dergilerinde dil, din, felsefe, iktisat, ziraat ve siyasetle ilgili bir çok makale yazdı ve altmışa yakın eser hazırladı. İstanbul'da Küplüce'deki evinin bahçesindeki özel mezarına gömülmüştür. (Blz.: *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, Dergâh Yay., İstanbul, 1981, IV/300-302; *Yeni Türk Ansiklopedisi*, Ötüken Yay., İstanbul, 1985, IV/1343; *Türk Ansiklopedisi*, M.E.B. Yay., Ankara, 1971, XIX/420-21.)

cevâb vermekte ve yeni ilm-i kelâmın yazılıp yazılmaması meselesini mevzû-ı bahs etmektedir. Gönderilen makâleyi aynen derc ediyoruz (yayınıyoruz).

Bu mühim münâzarayı kâri'lerimizin dikkatle takip ederek istifâde edecekleri tabiidir.

Sebilürreşâd Cerîde-i İslâmiyyesine

Mu'azzez ve Muhterem Üstâd,

Sebilürreşâd'ın 16 Mayıs 1339 tarihli nüshasında, fâzıl-ı muhterem İsmail Hakkı Beğefendinin *Yeni İlm-i Kelâm* namıyla yazmış ve tab' ettirmekte bulunmuş oldukları eser hakkındaki beyânlarını kemâl-i hayret ve teessüfle okudum. Aşağıda yazacağım sözlerden bu hayret ve teessüfümün sebepleri anlaşılabacaktır.

Şeyhülislâm Musâ Kâzım Efendi⁽²⁰⁾ zamanında, resmî bir ilm-i kelâm yazılmak için de bazı teşebbüslerde bulunulmuş idi. Böyle bir kitabın beyne'l-İslâm yeniden ihtiraslar ve tefrikalar çıkaracağını ve halkı muhtelif mezheblere tâbî olan bir memlekette hükümetin her hangi bir fırkanın itikâdını tercîh ve iltizâma ve diğerini tadrîl ve tefsîka kıyâm etmesinden ne gibi fenalıklar vücûda gelebileceğini düşünmüş ve efendi merhuma yazdığım bir mektubta böyle bir şeyden vaz geçmesini ricâ etmiştim. "Resmî ilm-i kelâm", bu gün pek muhterem ve kadîm dostumuz, üstadımız İsmail Hakkı Beyefendinin yazdıkları *Yeni İlm-i Kelâm*'a nisbetle daha az tehlikeli olacaktı. Bu yeni eser, bizi ebediyyen uzaklaşmış olduğumuzu zannettiğimiz cedeliyyât-ı kelâmiyye ve münâkaşât-ı lafziyyeyi âlem-i İslâm'da yeniden uyandırmış olacaktır. Bu ilmin Müslümanlıkta ne zaman ve nasıl meydana çıktığını düşünecek olursak, o zaman onun faydalarını veya mazarratlarını tamamiyle anlayabilir ve bunun için de yine üstadın *Mu-*

(20) Şeyhülislâm Musa Kâzım Efendi (1858-1920), Osmanlı Devletinin yüzyirmibirinci şeyhülislâmı olup Erzurum'un Tortum ilçesindendir. Tanzimat sonrası ortaya çıkan akımlar içinde İzmirli İsmail Hakkı ile birlikte modern İslâmcıların safında yer alan Musa Kâzım Efendi, Sultan V.Mehmet (Mehmet Reşat) ve Sultan VI.Mehmet (Vahdettin) zamanlarında dört ayrı dönemde olmak üzere toplam 5 yıl 1 ay 4 gün şeyhülislâmlık yapmıştır. Bir çok seçkin esere ve makaleye imzasını atan Musa Kâzım, hayatının sonlarına doğru sürgüne gönderildiği Edirne'de vefat etmiş ve orada Muradiye Camii'nin bahçesine defnedilmiştir. (Ayrıntılı bilgi için bkz.: Abdülkadir Altınsu, *Osmanlı Şeyhülislâmları*, Ankara, 1972, ss. 233-237.)

hassalu'l-Kelâm ve'l-Hikme⁽²¹⁾ ünvanlı eserinden istişhâd edebiliriz. "Kelâmiyyât" tabir edilen felsefe-i dîniyye, sulta-i dîniyyeyi (dinî otoriteyi) Hicaz'dan Irak'a getirmek isteyen ve bir ikisi müstesna olmak üzere, devre-i hükümetleri Müslümanlık için bâ'is-i sefâlet ve dalâlet (sefâlet ve sapıklık sebebi) olan Abbâsî halifeleri zamanında vücûd bulmuştu. Vahdete ve tevhîd ve ittihâda müstenid bir din ve şeriat olan Müslümanlığı parçalayan ve ortaya mezheb ve itikâd ihtilâfları çıkarıp bu güne kadar devam eden te-reddi-i İslâmı ihdâs eden (İslâmın geri kalmasına yol açan) onlardı. İsmail Hakkı Beyefendi bahsettiğimiz eserlerinde bu ilmin eşher-i mebâhisi (konularının en meşhuru) kelâm, yani Kur'an'ın mahlûk ve gayr-i mahlûk olması meselesidir [*Muhassalu'l-Kelâm ve 'l-Hikme*, s. 30] buyuruyorlar. Ortaya böyle bir mesele çıkaran ve bu yüzden Müslümanları birbirine düşüren bir Halîfe-i Abbâsî idi.⁽²²⁾ Bu adamlar her şeyden evvel Hicaz'ın tefavvuk-

(21) İzmirli'nin *Muhassalu'l-Kelâm ve'l-Hikme* (Dârul-Hilâfeti'l-Aliyye, Evkâf-ı İslâmiyye Matbaası, 1336) isimli eseri, Sabri Hizmetli'ye göre, İntikâl Devri ve Cumhuriyet dönemi neşriyatı arasında yer alan ilk Türkçe Mezhepler Tarihi kitabı olmasından ve tamamen Arapça kaynaklardan faydalınarak telif edilmesinden dolayı İslâm Mezhepleri Tarihi açısından çok önemli bir eserdir. (Bkz.: S. Hizmetli, "İsmail Hakkı İzmirli'nin Hayatı, Eserleri ve Mezhep Anlayışı (2)", *Millî Eğitim ve Kültür*, n.19, Ocak-1983, s.45.)

Bu eserin ilk sayfası "Dibâce" (ss.2-18) ve "Mukaddime'den" (ss.20-34) oluşmaktadır. Eserin birinci bölümünü oluşturan "Mukaddime" kısmında Kelâm ilminin tarifi, mevzuu, mesâili, fayda ve gayesi, mebnâsı (dayanağı), mertebesi, tesmiyesi hakkında özet bir bilgi vermektedir. İkinci bölümde ise, İslâm fırkalanna geçmeden önce Selefiyye tarîkini (ss.36-65) ve mütekellime tarîkini (ss.65-72) anlatmaktadır. Belirtmek gerekirse eserin buraya kadar olan bölümü Kelâma, kalan bölümü ise İslâm Mezhepleri tarihine aittir. Kalan bölümlerde ise, Ehl-i Bid'at fırkalarından önce Mârîka'yı (Hâriciler), sonra da Şi'a'yı incelemektedir. Özellikle Şi'a'ya oldukça geniş bir bölüm ayırır (ss.106-201). Diğer fırkaları ise, özet bir şekilde incelemek üzere *Yeni İlm-i Kelâm* isimli eserine bırakır. *Muhassalu'l-Kelâm*'ın bir diğer özelliği ise, her konunun sonunda o konunun özetinin (Bu Mebhasin Hulâsası) başlığı altında, ve ardından da o konuda yararlanılan kaynakların listesinin (Bu Mebhasin Me'hazleri) başlığı altında verilmesidir.

(22) Bu Abbâsî halifesinin kim olduğunu Kâzım Kadri'nin *20. Asırda İslâmiyet* (İstanbul, 1992) isimli eserinden öğrenelim: "...Fakat, Araplıktan ziyade Acem (Fars) taraftarı olan Abbâsî halifeleri bir fikir iniklâbının yapılmasına bizzat çalışmaktan geri kalmıyorlardı. Bu işte hedef, henüz Mekke ve Medine'de uygulanmakta olan dinî otoriteyi ortadan kaldırmak ve Müslüman kamuoyunun ilgisini Irak'a yöneltmekti. Özellikle, Me'mun'un tahakkümü son dereceye varmıştı. Ortaya Kur'an'ın yaratılması meselesini çıkaran ve bu yüzden Müslümanların fikirlerini alt-üst eden bu zalimdi." (s. 14).

Kur'an'ın yaratılması (halku'l-Kur'an) meselesine iktidar desteği vererek, bunu herkesin kayıtsız-şartsız kabul etmesi gereken bir "resmî dogma" haline getiren Abbâsî halifeleri sırasıyla şunlardır: el-Me'mûn (813-833), el-Mu'tasım (833-842) ve el-Vâsık (842-847). Daha sonra Halife el-Mütevekkil (847-861) bu zorlamayı ortadan kaldırmıştır. 827 yı-

dîniyyesini (dinî üstünlüğünü) imhâ etmek istiyorlar, ve bunun için daima yeni yeni çareler arıyorlardı. Diğer taraftan da "Kâdisiyye" mağlubiyetinin acısını çıkarmak ve Arapların ellerinde karîn-i inkirâz olan İran saltanat ve medeniyetinin intikamını almak isteyen İran mütefekkirleri ve vatanperverleri böyle bir cereyandan istifade etmek yollarını buldular. Yine Abbâsîlerin himmetleriyle ve şüphesiz bir sû-i fikr (kötü düşünce) ve niyetle Yunanca'dan Arapça'ya terceme edilen felsefe kitaplarındaki mebâhis imdâda yetişti ve aklen müsteb'ad addedilen ahkâm-ı Kur'âniyye ve dîniyyenin te'vîli imkânı husûle geldi ve Müslümanlık ile hiç bir alâka ve münasebeti olmayan nazariyelerden dinde bahisler görülmeye başladı. İşte, "ilm-i kelâm" bu devrin eseridir. Dinin basit ve sâde itikâdlarına mukâbil mantığın ve Yunan felsefesinin baş döndürücü ve göz karartıcı fikirleri ve nazariyeleri ileri sürüldü ve ukalâ-i seb'a-i (yedi akılcı) Yunâniyyeden Aristo "Aristo ve Aristoteles" namıyla ve muallim-i evvel ünvanıyla harîm-i İslâm'a sokuldu. Platon, "Eflâtûn-i ilâhî" [olarak] anıldı ve Calinous'a imâm sıfatı izâfe edildi. Hatta Aristo'nun bir peygamber olduğuna ve kavminin onun risâletini tasdik etmediklerine dair bir yerde bir hadîs bile gördüğümü hatırlıyorum, ki şüphesiz mevzûdur. Bu gafletler ve dalâletler yüzünden kelâm ve akâid kitapları Meşşâiyye, İshrâkiyye, Revvâkiyye, İndiyye ve İnâdiyye ... gibi mezâhib-i felsefe ile doldu ve hidâyet-i İslâm ve din ile hiç bir alâkası bulunmayan bu cedeliyâtan ve safsatalardan Müslümanlığı kurtarmak kâbil olmadı. Bugün kelâm tabirinin menşei bile bu ilmin (?) nereden meydana çıktığını göstermeye kâfidir. Üstâdın müsadelerine mağrûren arzederim ki, kelâm tabiri zannedildiği gibi *-el kelâm fî kezâ-* ⁽²³⁾ beyanlarından değil bir

linda el-Me'mûn, Kur'an'ın mahlûk olduğu dogmasına bağlı olduğunu resmen ilân etmiştir. Bununla birlikte, Hz.Ali'nın diğer sahâbîlere üstün olduğunu da ilân etmiş, Şi'î uygulamalarından esintilerle hukuk ve ibadetlerde bir takım değişiklikleri de başlatmıştır. Ulemânın dinî telâkkilerini ve inançlarını (özellikle Halku'l-Kur'an meselesinde) sorgulamak demek olan Mihne uygulamasını da başlatmış, bunun takibi ile de kardeşi ve vârisi el-Mu'tasım'ı görevlendirmiştir. Bu mihne uygulamasının en şiddetli dönemi el-Vâsık döneminde olmuştur. Hatta bu dönemde muhaddis Ahmed b. Nasr el-Huzâ'î ayaklanmış, ancak yakalanarak sorguya çekilmiştir. Sorgulamada yeni inanç esaslarını kabullenmeyi reddedince de öldürülmüş, ve kesilen başı diğerlerine örnek olması için şehrin (Bağdat) ortasındaki darağacına asılmıştır (Şabân 231/Nisan 846). (Bkz.:P.M. Holt, Ann K.S. Lambton, Bernard Lewis, *The Cambridge History of Islam*, Cambridge, 1988, I, ss.124-125.)

- (23) Kelâm isminin nereden geldiğine dair yapılan tartışmalarda bu kelimenin, ilk kelâm eserlerinin konu başlıklarında "el-kelâm fî" ibaresinin sık sık tekrarlanması gelirdiği şeklinde bir tez de mevcuttur. Örneğin, el-Bâkîllânî'nin Kitâbu't-Temhîd'inde bazı konu başlıkları şu şekildedir: el-Kelâm fî Hakikati'l-İlm, el-Kelâm fî'l-Mevcûdât, el-Kelâm fî İsbâtı's-Sânî, el-Kelâm fî's-Sıfât, el-Kelâm fî Halkı'l-Ef'âl, el-Kelâm fî'l-İmâme, vs. Şeyh Muhsin-i Fânî burada bunu kastetmektedir.

lafz-ı Yunânî olan "Logos" kelimesinden alınmıştır ve tamamıyla bunun lafzen ve ma'nen mukâbilidir.

Yirminci asr-ı medeniyette Müslümanları vahdet-i dîniyye ve itikâdiyye etrafında toplamak bir farızdır ve bu ihtiyaç bugün her tarafta hissedilmektedir. "Fıkıh", "ilm-ü Usûl-i fıkıh" "tefsîr ve ilm-ü usûl-i't-tefsîr" gibi İslâmî ilimler dururken ve Kur'ân-ı Mubîn'in ihtiyâcât-ı asriyyeye muvâfık bir tefsîr veya bir tercemesi bile henüz yapılmamış iken, zalâm-ı târîhe (tarihin karanlıklarına) karışan ihtilâfât-ı mezhebiyye ve cedeliyyât-ı kelâmiyyeyi yenden ihyâ etmek ve fakat bu defa muallim-i evveller, Eflâtûn-ı ilâhîlere, İmâm Calinous'lara, Porphyrios'lara... mukâbil Lock'a, Malbranch'a, Kant'a, Descartes'e, August Comte'e daha bilmem kimlere başvurmak ve bu yabancıları harîm-i İslâm'a almak... lüzumsuz ve fâidesizdir. Dîn-i mübîn-i İslâm'ın Garb'ın nazariyyât-ı felsefesi ile muhtâc-ı te'yîd ve tahkîm bir akidesi yoktur. Diğer taraftan nusûs-ı Kur'âniyye'yi te'vîle ve hatta bazen tamamıyla redde râci' olan ve âyât-ı hakkı re'y ve nazara tâbi bulundurup, bunu da Kitâb ve Sünnet'e tercih eden bir ilm-i kelâmın Müslümanlıkta bir yeri olamaz.

Mebnây-ı ilm-i kelâm (kelâm ilminin dayanağı), kelâmiyyûnun tariflerine göre âlem ile Sâni'-i âleme (âlemin Yaraticısına) istidlâl ise, Şinâsî⁽²⁴⁾:

Varlığın bilme ne hâcet kûrre-i âlem ile,

Yeter isbâtına halk eylediği zerre bile.

sözleriyle bütün bu ilmi mahsus ve ma'kûl bir tarzda hulâsâ etmişti.

Nu'mân b. Sâbit, Şâfi'î ve Ahmed b. Hanbel gibi eimme-i dînin -ridvânullâhi aleyhim ecma'in-kelâm ve kelâmiyyât hakkındaki hüküm ve kanaatleri de câlib-i itibâr olmak lâzım gelir. İmdi, din imamlarının ilm-i tevhîd namı altında tedvîn etmiş oldukları ilm-i akâid, Müslümanlar için kâfidir.

(24) Şinâsî (1824?-1871), yurdumuzda Tanzimat sonrasında, Ziyâ Paşa ve Nâmık Kemal ile birlikte Avrupâî Türk Edebiyatının temsilcilerindendir. Türkiye'deki ilk özel gazete olan *Tercümân-ı Ahvâl*, Şinâsî'nin büyük destek ve gayretleriyle çıkmıştır. Şinâsî, altı ay sonra bu gazeteden bilinmeyen bir sebeple ayrıldı, bir matbaa kurdu ve 28 Haziran 1862'de kendi gazetesi olan *Tasvîr-i Efkâr*ı çıkardı. Şinâsî'nin Türk Edebiyatına getirdiği katkı ise, oldukça sâde ve realist bir nesir ile, şekli olmayan fakat fikrî yenilikleri olan bir nazım ve Avrupâî bir hava getirme şeklinde olmuştur. Halka halk diliyle hitab etmeyi lüzumlu görerek, eserlerini sâfi Türkçe ile veya âvâm lisânı dediği halk Türkçesiyle kaleme almıştır. En önemli eserleri ise şunlardır: *Şair Evlenmesi*; *Tercüme-i Manzûme*; *Divân-ı Şinâsî*. (Geniş bilgi için bkz.: Nihad Sâmi Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul, 1987, II/ 858-868.)

İlm-i kelâm, ünvanıyla akâid-i ehl-i bid'atten, bu gün nam ve nişanları kal-mayan mezâhib-i bâtile ve firak-ı dâlle'den bahse girişmek ve yeni bir ilm-i kelâm yazmak için de Probabilizm, Pozitivizm, Materyalizm, Dogmatizm... gibi imân-ı İslâm ile hiç bir münasebeti olmayan nazariyyât-ı felsefiyyeyi akâid-i İslâmiyye'ye sokmak faydasızdır. *Fe mâzâ ba'de'l-hakki ille'd-dalâl* [Gerçeğin dışında sapıklıktan başka ne var? (10/Yûnus:32)].

Bizim itikâdımızca, memleketin ve bilhassa gençliğin. muhtaç olduğu kitab bir ilmihâl'dir. Akâid-i dîniyyeyi vaz'-ı ilâhîyye ve sünnet-i rasûle göre tedvîn edecek böyle bir eser, bir Müslümanın Allah'a, kendi nefesine ve in-sanlara karşı mükellef olduğu ferâiz-i dîniyye ve vecâib-i ictimâiyye ve vezâif-i ahlâkiyyeyi câmi' olmak ve hidâyet ve dalâlet yollarını edille-i Kur'âniyyesiyle bildirmek lâzım gelir. Kelâmiyyâtın yeniden ihyâsı emeli, muhterem üstâdımıza atfen bâis-i hayret ve netice itibariyle de mûcib-i te-essüfdür.

İmân ve İslâm, cedeliyyât-ı kelâmiyyenin değil, Hakk'ın fazl ve ihsânı ve eser-i hüdasıdır. *Yehdillâhü li-nûrihi men yeşâ* [Allah dilediğini nûruna kavuşturur. (24/Nûr:35)].⁽²⁵⁾

Bâkî ihlâs ve hürmet.

Beylerbeyi -25 Mayıs 1339 [1923]

Şeyh Muhsin-i Fânî ez-Zâhirî

Sebilürreşâd Cerîde-i İslâmiyyesine⁽²⁶⁾

-Şeyh Muhsin-i Fânî ez-Zâhirî Hazretlerine-

Yeni İlm-i Kelâm hakkındaki tenkitleri okudum, zât-ı âlileri gibi erbâb-ı tefekkür ve tedkîkin eser-i âcizîyi takip etmeleri cidden şayân-ı şükrândır; yalnız eser-i kemterî (küçük eserim) henüz sâha-i intişâra vaz' olunmadan evvel dermiyân olunan (ileri sürülen) fikri doğrusu acele buldum. Kelâm tes-miyesi hakkında bilâ lüzûm münâkaşât-ı lafziyye kapısını açmayı da beyân-ı âlîiniz ile mütenâsib bulmadım.

Mukaddimeyi teşkil eden ilk kitap bu kerre neşrolundu; büsbütün yeni bir tarzda kaleme alınan ilk kitabımıza, husûsen dîbâce ile, fasl-ı sânînin

(25) Asıl metinde bu âyetin Tevbe suresinde olduğu belirtilmiştir. Ancak, bu âyet Nûr su-resindedir.

(26) *Sebilürreşâd*, c.21, n.542-543, ss.174.

ikinci, üçüncü, sekizinci bendlerine bir kere imrâr-ı nazar olunsun (göz gezdirilsin). Görülür ki, cedeliyyât-ı kelâmiyye, münâkaşât-ı lafziyye atılmış, bâtinî ilhâddan ibaret olan "Bâtiniyye" tâifesinden başka fırkalar hakkında asla ta'n (kınama) vukû bulmamıştır. Öyle ümîd ederim ki, kitabımızı mütâlâa ettikten sonra fikr-i âlileri hayliden hayliye ta'dîl olunacaktır. Asıl mesâil-i kelâmdan bahseden ikinci ve üçüncü kitablarda da yabancılar harîm-i İslâm'a asla alınmamıştır.

Kelâm tesmiyesi hakkında îrâd olunan vecihlerin (sebeplerin) hiç biri, kitabımızda işaret olunduğu üzere, kat'î değildir; henüz Abbâsîlerin zuhûr etmediği bir zamanda kelâmın zuhûru nazar-ı dikkatten dûr (uzak) tutulmamalıdır. Cedel-i hasen (güzel tartışma) Kur'an-ı Mübîn'in irşâd ettiği davet tarîklerinden biridir. Ve câdilhüm billetî hiye ahsen [...Onlarla en güzel biçimde mücadele et. (16/Nahl: 125)].

Bâkî ihtirâmât-ı fâikamın (üstün saygılarının) kabûlü.

Ankara, 20 Haziran 1339 [1923]

İzmirli İsmail Hakkı

Sebîlürreşâd Cerîde-i İslâmiyyesine⁽²⁷⁾

Muazzez ve Muhterem Üstâd,

İsmail Hakkı Beyefendinin dâînize (çağrınıza) cevâben *Sebîlürreşâd*'ın 542-543 numaralı nüshasında yazdıkları sözleri okudum. Böyle haftalarca süren bir intizârdan sonra, üstâdın bu kadar mühim bir meselede, bizi tenvîr edecek (aydınlatacak) beyânât-ı mufasssalada bulunmaları lâzım gelirdi. Daha doğrusu, Müslümanlığı ve akâid-i dîniyyeyi şiddetle alâkadar eden böyle bir bahse ulemâ'-i dînin de iştirak etmeleri bi-hakkın müntazar idi (haklı olarak beklenirdi). Muazzez üstâdımız, eserlerinin intişârından beyân-ı mütâlâada bulunmaklığımı bir eser-i isti'câl (bir acelecilik eseri) addediyorlar. Halbuki *Sebîlürreşâd* bu eserin, yani *Yeni İlm-i Kelâm*'ın mün-derecâtı (içeriği) ve usûlû hakkında sütunlar dolusu izâhât vermişti. Üstâdın *Muhassalu'l-Kelâm ve'l-Hikme* ünvanlı eserleri de daima nazar-ı istifademiz önünde idi. Mâmâfih, medeniyetin bu yirminci asrında "ilm-i kelâm"ın eski veya yeni bir şekilde tedvînine lüzum olmayacağına kâni'im. Bu kanâatimin ne gibi sebeplere istinâd ettiğini *Sebîlürreşâd*'da yazdım. Der-

(27) *Sebîlürreşâd*, c.21, n.546, ss.207-210.

dest tab' olan (basılmakta olan) *Yirminci Asırda Müslümanlık*⁽²⁸⁾ ünvanlı risâlemde de bu meseleye temas ettim. Bunu takip edecek olan eserimde de yine kelâm ve kelâmiyyât aleyhinde yazacağım. Üstâd, ciltler dolusu yazı yazdıkları bir ilmin adem-i lüzûmuna (gereksizliğine) bi't-tabi' taraftar olamazlar. Kelâmiyyât namı altında asırlardan beri devam eden ve beyne'l-İslâm ulûm-ı dîniyyeden sayılan bir ilmin lüzumsuz ve faydasız olduğu iddiası bir çok kimseler tarafından belki sû-i telâkkî edilebilir (kötü anlaşılabilir). Fakat, bizim vazifemiz, kendi re'y ve ictihâdımıza ve doğrudan doğruya ahkâm-ı Kur'âniyye ve hikmet-i dîniyyeden îrâd ettiğimiz delâile istinâden, kelâm ve kelâmiyyâtın, İslâmiyyetin şekl-i hâzırında külliyyen abes olduğunu meydana çıkarmaktır. Bunun için de en evvel ilm-i kelâmın ne zaman, nerede ve ne için ve kimler tarafından ihdâs edildiğini söyledik ve hatta kelâm tabirinin menşe' ve mevridi (varacağı yer) şimdiye kadar vâzihan anlaşılamamış iken, bunun da bizzat delâlet ettiği ilim (?)in mevzûu gibi, lisân-ı Yunânî'den alındığı ve tamamıyla "Logos" lafzı mukâbili olduğunu da gösterdik. Bu asıldan kelimeler Yunânî'de "istidlâl ve istinbât" manasını ifade eder, ki usûl-i kelâmiyye de bundan başka bir şey değildir. Her ne olursa olsun, akîde ve imân ihtilâflarından doğmuş ve rûh-ı İslâm'a, beyân-ı Kur'an'a ve hikmet-i dîniyyeye külliyyen muhalif olan bu gibi münâkaşât-ı lafziyye ve münâza'ât-ı kelâmiyyeye revâc verilmek maksadıyla, Yunan felsefesine ait nazariyyât-ı akliyyeyi, Aristo mantığının bütün cedeliyyâtını kendisine mâl etmiş bulunan bir ilmin, yani kelâmiyyâtın, Müslümanlığın şerâit-i hâzıra-i ictimâiyyesinde (mevcut toplumsal şartlarında) ve bilhassa bütün akvâm-ı İslâmiyyeyi (İslâm kavimlerini) dinlerinin emrettiği vahdet, tevhîd ve ittihâd etrafında toplamak mecburiyeti karşısında, hiç bir suretle hakk-ı hayat ve bekâsı kalmamak lâzım gelir. Beyân-ı Kur'an'a göre,

-*Ve emmâ mâ yenfe'u'n-nâse fe yemkûsü fi'l-erdı* [...İnsan-lara yararlı olan ise yeryüzünde kalır...(13/Ra'd:17)].

Ancak nâsa nâfi' olan ve bir fâide-i ictimâiyyeye vücûd veren bir şeyin hakk-ı hayatı vardır. Mahzâ (sırf) dîn-i İslâm'dan ahz-ı sâr eylemek (öç almak) veya dinde ihtilâflar ihdâsiyle onun zevâl ve tereddüsüne (soysuzlaşmasına) çalışmak maksadıyla ortaya atılan bir ilm-i kelâmın bizim için lüzumu ve fâidesi yoktur. Akıl ile sıfâtullâhı isbâta kıyâm etmek neticesiz ce-

(28) Hüseyin Kâzım Kadri'nin bu eseri, *20.Asırda İslâmiyet* adı altında Ertuğrul Özalp tarafından sadeleştirilmiş ve Pınar Yayınları arasında 1992 (İstanbul) yılında neşredilmiştir.

deliyyâta vücûd vermek olacağı gibi haber ve sem'a müstenid ahkâmını münakaşası da vebâldir ve akla mu'arız görülen naklin te'vili de dine tecavüzdür. İlm-i kelâm namı altında tedvîn edilen nazariyyâtın mevzûu da bunlardan başka bir şey değildir. Bu usûl-i kelâmiyyeye Aristo mantığını, Yunan felsefesini karıştırmak, araya bir de hilâfiyyât sokuşturmak ne netice vermiş ise, bugün felsefe-i kadîmeye mukâbil felsefe-i garbiyye nazariyyâtıyla yeniden münakaşa ve mücadeleyle girişmek de ondan fazla bir menfaat temin edemeyecektir. Edille-i nakliyyeyi, yani en açık bir tabir ile, Hakk'ın Kitâb-ı Kerîm'indeki beyanlarını yakîn (kesinlik) ifade etmeyen delâil-i zanniyyeden sayan ve buna mukâbil akli mu'temedün-aleyh (kendisine güvenilir) addile buna muhalif olan nakli te'vile ve manâ-i zâhîrîden udûle (sapmaya) temâyül eden kelâmiyyâtın dîn-i İslâm ile ne alâkası olabilir? Husûsan aklın, bu güne kadar mesâil-i mâ-ba'de't-tabîyyâtın (metafizik meselelerden) hangilerini halledebilmiş ve hangi meselede yakîn ve kat'iyet ifade eden bir hükümde bulunabilmiş olduğunu anlamak lâzım gelmez mi? Mesâlik-i felsefiyye arasındaki ihtilâflar ve te'ârûzlardan (çekişmelerden) bir hak ve hakikate vâsıl olmak ümîd edilebilir mi? Kur'an-ı Mübîn, akl-ı beşer için vüsûl ve idrâki mümkün olamayacak bir takım hakâyık-ı mâ-ba'de't-tabîyyeye iman ile insanları mükellef tutuyor. Bunlara inanmak veya inanmamak herkesin bileceği bir iştir. Bu esâsâtın ahkâm-ı dîniyyeyi akıl ile ve felsefe-i akl-ı beşerle muhâkeme etmek bu güne kadar olduğu gibi bundan sonra da fâidesiz ve neticesizdir. Çünkü dinin beyânları Hakk'ın resûllerine vahyettiği hakikatlerdir. Felsefe-i akl-ı beşer ise, ukûl-i mütefâviteden (farklı akıllardan) sâdır olan ahkâm-ı zanniyyeden, daima teceddüt ve inkilâba doğru giden kazâyâtın ibarettir. Nazar ve istidlâle râci' olan ilimleri zunûn ve şükûkten tecrîd etmeye imkân yoktur. Diğer taraftan da dinin bildirdiği mesâil-i mâ-ba'de't-tabîyyede nazar ve burhân ile malum olmuş bir mesele var mıdır? Nazara ve istidlâl-i aklîye muhâlif addedilen sem' ve naklin te'vili, dinin esasını değiştirmek ve onun itikâdâta müteallik meselelerini aklın hükmüne tâbi' bulundurmamak değil midir? Sûfiyyenin keşf ve ilhâm ile nakli te'vile, zevâhir-i nusûsdan başka manâlar çıkarmaya tasaddî etmelerini de (girişmelerini) hikmet-i dîniyyeye muvâfık addedebilecek miyiz?

Müslümanlığın hayatı, dinin müteaddit âyâtta emrettiği tevhîd ve vahdet ve ittihâdın devamına bağlıdır. Dinde esas olan bu vahdet ve ittihâd, mezheb ihtilâfları ve kelâm münakaşaları yüzünden mübeddel-i nifâk ve şikâk olmuş (bozgunculuk ve ayrılıklarla değiştirilmiş) ve Müslümanlar asır-

lardan beri saâdet hayatından, huzûr-ı kâlbden hâib ve hâsir (yoksun ve âciz) kalmışlardır. Bu hüsrân-ı elîme en büyük saîk, dinin itikâdâta ve mesâil-i mâ-ba'de't-tabîyyeye ait hükümlerini mantika ve felsefe-i akli beşere tâbî' bulunduran, nazar ve istidlâlî Kur'ân'ın beyanlarına tercih eden, nakli te'vile kalkışan "kelâmiyyât"tır. Bunun taht-ı tesirinde üftân-ü hizân (düşe kalka) yürüyen Müslümanlığın bu nihâyetsiz münâkaşât-ı lafziyye ve cedeliyyât-ı kelâmiyyeden ne kazanabilmiş olduğunu tamamiyle anlayabilmek için etrafımıza şöylece bir göz gezdirmek kifâyet eder. İmâm-ı A'zam, İmâm Şâfi'î, İmâm Yûsuf, İmâm Ahmed b. Hanbel gibi din imamlarının -ridvânullâhi aleyhim ecma'in- kelâm ve kelâmiyyât hakkındaki red-diyeleri ve bilhassa İmâm-ı A'zam Hazretlerinin en evvel kelâmdan bahsederek şahsı lânetle yâdetmesi elbette câlib-i itibâr olmak lâzım gelir.⁽²⁹⁾ Felsefe ile kelâmiyyâtı birbirine karıştıran ve bu yüzden Müslümanları mesâil-i itikâdiyyede muhalefetlere düşüren Ebû'l-Hüzeyl el-Allâf ve İbrâhîm en-Nazzâm gibi adamların, bir hüsn-i kâd ve taviyyetle (niyetle) böyle bir şeye teşebbüs ettiklerine inanabilmek için insanın, âlem-i İslâm'da Müslüman kardeşleri arasında asırlardan beri hüküm süren hâdisât-ı elîme ve hissiyyât-ı mütedâddeden (çelişik duygulardan) gâfil olması lâzım gelir. İbn-i Teymiyye ve Tirmîzi İbnü'l-Kayyîm el-Cevziyye gibi Müslümanlığa şeref bahşolan büyük âlimlerin ilm-i kelâmı tervîc etmemeleri câlib-i itibârdır. İmân-ı İslâm'a müteallik akâid-i esâsiyyenin delâil-i ve kadâyây-ı zanniyye ile nasıl teyîd edilebileceği suâlî vârid-i hatır olmamak (hatırlamamak) mümkün değildir.

Diğer taraftan Ehl-i Bid'at'e mahsus olan nazariyyât-ı kelâmiyye ber-taraf edildiği halde de, Ehl-i Sünnet ve Cemâat'ın istinâd ettiği mebâhis-i kelâmiyyede Eş'ariyye ve Mâtüridiyye'nin ittifak etmedikleri muhakkaktır: Kelâmın Hak'tan sûret-i südürü, yani kelâm-ı nefsi meselesinde; imanın tasdikten ibaret olup olmadığı bahsinde; esmâ ve sıfât ve ef'âl-i ilâhiyyeye aid istidlâlât-ı kelâmiyyede, ef'âl-i ibâdın (kulların fiillerinin) ihtiyârî veya ıztrârî

(29) Sa'düddin et-Teftazânî (ö. 797/1395) *Şerhu'l-Akâid* isimli eserinde bu hususla ilgili olarak şunları söylemektedir: "Kelâmın kötülenmesi ve okunmasından menedilmesi hakkında seleften (ve ilk din âlimlerinden) nakledilen hususlar; sadece dinde taassub gösteren, yakîni (kesin ve sağlam) bilgiler tahsil etme ehliyetine sahip olmayan, Müslümanların akîdelerini bozma gibi bir maksat peşinde koşan ve aslında ihtiyaç duyulmayan (derin, gâmız, mu'ğdil ve) anlaşılmaması güç felsefî konulara dalan kimseler için söz konusudur. Aksi halde farzların aslı ve teşrîf kılınan hususların esası olan bir hususun öğrenilmesinden menedilmesi nasıl düşünülebilir?" (Çev. Süleyman Uludağ), *Kelâm İlmi ve İslâm Akâidi*, Dergâh Yay., İstanbul, 1982, s. 100.

olup olmadığı davâsında; husn (iyi/güzel) ve kubh (kötü/çirkin); sıfât-ı ilâhiyyenin zât-ı Bârînin aynı addedilip edilemeyeceği meselesinde... Ehl-i Sünnet ve Cemâat'ın sâlik oldukları Eş'arî ve Mâtürîdî mezhepleri arasındaki ihtilâfât-ı nazariyye ile kütüb-i kelâmîyye doludur. Bu gibi bahislerin yeniden meydana çıkarılmasında ve şerî'at-ı nazariyye-i İslâmiyyede Havâric'den, İbâdiyye'den, Yezîdiyye'den, Mufaddıla'dan, Müellihe'den, Keysâniyye'den, Ğâliyye'den... daha bilmem kimlerden ve ne gibi akâid-i sahife ve dâlleden (boş ve sapık akîdelerden) kitaplar dolusu yazılar yazılmasında Müslümanlık için ne gibi fâide tasavvur edilebilir? Hususiyle, bu tarzdaki iman ve mezhep ihtilâflarının vahdet-i İslâmiyyeyi ve ittihâd-ı İslâmı parçalamak, ve en açık tabirle, dinden ahz-i sâr etmek maksadiyla ortaya atıldığı delâil-i târihiyyesiyle anlaşıldıktan sonra, yine zalâm-ı târihe karışan bu zulmetlerde pûyan olmak (koşmak) muvâfık olabilir mi? Yirminci asr-ı medeniyette vahdet-i İslâmiyyenin menâfî'ı, bütün şiddet-i vuzûhiyla (açıklığıyla), takdir olunmaya başladı.⁽³⁰⁾ Müslümanlıktan uzaklaşan gençliği İslâmiyyete ircâ etmek, siyânet-i dîne ve selâmet-i vatana müteallik bir vazifedir. Bundan daha ziyade ğaflet olunacak olursa hayatta İslâmın uğrayacağı mehâlike (tehlikelere) had ve pâyân (son) tasavvur olunamaz. Bunun için dinin ictimâî, ahlâkî, ma'şerî ve ilâhî bütün hakikatlerini gençliğe bildirmek ve insanların aradıkları saadetin, fevz ve necâtın, huzûr-ı kâlb ve sükûn-ı fikrin (fikrî durgunluğu) ancak dîn-i İslâm'ın imanlarıyla ve Kur'ân-ı Mübîn'in beyânlarıyla kazanılabileceğini, bizzat Kitâb-ı Hak'dan getirilecek deliller ve ahkâm-ı Kur'âniyyeden edilecek istidlâller ile göstermek lâzım gelir. Din ve iman ve Şeriat, nazariyye namıyla ortaya dökülecek nazariyyat-ı kelâmîyye zihinleri teşvîş (karıştırma) ve dalâletten başka bir şeye yaramaz ve kelâma ait cedeliyyât arasında hak ve hakîkati bulmak mümkün olmaz. Bir Müslümanın Allah'a, kendi nefesine ve insâniyyete karşı mükellef olduğu vezâif ve ferâiz Kitâb-ı Hak'ta bildirilmiştir. Bu hakikatleri olduğu gibi bildirmek kâfidir ve Hakk'ın,

(30) Geçenlerde mülâkat ettiğim İran'lı bir âlim ile vahdet-i İslâmiyye hakkında görüşürken o zât-ı muhterem diyordu ki: "Artık bu meselede tereddüde mahal kalmadı. Mezheb ihtilâfları yüzünden millet-i İslâmiyye arasında devam eden nifâk ve şikâka nihayet vermek zamanı pek çoktan gelip geçti. Şiîlik, Sünnîlik ihtilâfının şiddetle hükümrân olduğu yerlerde artık böyle bir davâ işitilmez oldu. Herkes kendisinin Müslüman ve Muhammedî olduğuna kanaat getirdi. İran'da ve Irak'taki müctehidlerimiz, münasebet düş-tükçe ittihâd ve vahdet-i İslâmın bir zarûret-i kat'iyye olduğunu söylediler. Fakat şimdiye kadar bu tarzda bir kanaatin bir Sünnî âlimi tarafından izhâr edildiğini henüz göremedik!.." (Ş.M.F.)

-*Kemâ erselnâ fiküm rasûlen minküm yetlû aleyküm âyâtinâ ve yü-zekkîküm ve yu'allimükümü'l-kitâbe ve'l-hıkmete ve yu'allimüküm mâlam tekûnû ta'lemûn.* [Nitekim Biz size, ayetlerimizi okuyacak, sizi her kötülükten arıtacak, size Kitabı ve hikmeti öğretecek ve bilmediklerinizi bildirecek aranızdan, bir peygamber gönderdik (2/Bakara: 151)].

beyânı câlib-i itibârdır. Buna mukâbil, Müslümanları imanda ve akâide ait meselelerde mütehâlifü'l-efkâr (farklı fikirlere sahip) bildirmek ve bu ihtilâfâtı din ile hiç bir alâkası olmayan nazariyyât-ı felsefiyye ile te'yîd ve tahkîm etmek gençliği dine yaklaştıracak bir tarz değildir. Bu şekil herkesi din ve ahkâm-ı dîn hakkında şüphelere düşürür ve doğrudan doğruya iman ile mükellef olduğumuz mesâil-i itikâdiyyeye ait münâkaşât ve te'vîlât -fırak-ı İslâmiyyenin birbirine isnâd-ı dalâl ve küfr etmelerine sâik olan davâlardan sarf-ı nazar- zihinleri bütün bütün karıştırır. Dîn-i İslâm'ın vaz'ından maksat, insanların dünyada ve ahirette aradıkları saâdet-i hayatı ve fevz ve felâhı temin eden ahkâmı onlara bildirmekten, hayır ve şerrin her iki âlemde mükâfatsız ve cezasız kalmayacağını anlatıp onları Allah'ın doğru yoluna irşâd etmekten ibarettir. Bu basit hakikatleri ve dinin vahdet, ittihâd ve kardeşlik hakkındaki hükümlerini hiçe sayıp ortaya muhalefetler, adâvetler ihdâs etmek dine, Allah'a ve Rasûl-i muhteremine karşı bir tecavüz ve küstahlıktır. İş bu dereceyi bulduktan sonra da Hakk'ın:

-*Ülâikellezîne habitat e'mâlühüm fi'd-dünyâ ve'l-âhirati ve mâlehüm min nâsırîn.* [Onlar, dünya ve ahirette işleri boşa çıkacak olanlardır. Onların hiç yardımcıları da yoktur.(3/Âl-i İmrân: 22)].

hükmü yerini bulmak ve bugünün bî-pâyân-ı haybet (sonsuz ye's ve hüsrana uğrayanlar) ve hüsrancıları arasında insanlara mukaddar olan her hak ve saâdetten mahrum kalmak zarûrî ve tabiidir.

-*Felemmâ zâgû ezâğallâhu kulûbehüm. Vallâhu lâ yehdî'l-kavme'l-fâsikîn.* [Ama onlar yoldan sapınca, Allah da onların kâlblerini saptırmıştı. (61/Saff: 5)].

beyân-ı Hakkı, Hakk'tan ve hakîkatten yüz döndüren bir kavmin uğrayacağı masâibi (musibetleri) vâzihan bildirmeye kâfidir.

Ümid ederim ki, bu sözlerle maksadımı daha iyi anlatmış olacağım. Dinin kitabı Kur'ân-ı Mübîn'dir ve bunun şâmil olduğu hakikatler bizim için kâfidir. Müslümanların bütün ictimâî, ahlâkî, itikâdî, insânî, ma'serî ve medenî vazifeleri Kitâb-ı Hakk'ta bildirilmiştir.

Hayatta gaye olan saâdet bu vezâifi ifâ ile kazanılabilir. Bu günün işi, imân-ı İslâmî şüphelere ve tereddütlere düşüren ve bilhassa bu şüphelere vücûd vermek için ortaya atılmış olan nazariyyât-ı kelâmiyyeyi yeniden ihyâ etmek olmayacaktır.

Bilâkis hakâik-i dîniyyeyi delâil-i Kur'âniyyesiyle bildirmek ve dini şekli aslî ve ibtidâisine ircâ ile saâdet-i İslâmî temin etmek bu hakikatlar vâkıf olan ulemâ-i dîne terettüb eden bir vazîfedir. Muhterem üstadımız İsmail Hakkı Beyefendinin ihtâr buyurdıkları:

-Üd'u ilâ sebîl-i rabbike bi'l-hikmeti ve'l-mev'ızati'l-haseneti ve câdilhüm billetî hiye ahsen. [(Ey Muhammed!) Rabbinin yoluna, hikmetle, güzel öğütlerle çağır; onlarla en güzel şekilde tartış. (16/Nahl: 125)]

beyân-ı Hakk'ın bahsettiği hikmet ve mev'ıza-i hasene (güzel öğüt) ve hüsn-i mücâdele, yine Hakk'ın Kitâb-ı Kerîm'inde bildirdiği delâil-i vâzîha ve mev'ız-ı muknî'aya (inandırıcı öğütlere) râcî olabilir ve âyet-i Hakk'ın:

-İnne rabbeke hüve a'lemü bimen dalle an sebîlihi ve hüve a'lemü bi'l-mühtedîn. [Kuşkusuz Rabb'in, işte yolundan sapanları en iyi bilen O'dur ve O, yola gelenleri de en iyi bilendir. (16/Nahl: 125)]

sözleriyle nihâyet bulmasına ve -mâ alâ'r-rasûli ille'l-belâğ [Elçiye düşen, sadece duyurmadır...(5/Mâide: 99)] hükmüne nazaran, bundan ötesini takdir etmek bu hakikatlerden îrâz edenlere (yüz çevirenlere) aittir. Ve husûl-i hidâyet ve dalâl, Hakk'ın takdiri ve irâdesine tâbî'dir.

-Fezekkir in nefe'ati'z-zikrâ. Seyezzekkeru men yahşâ. Ve yetecennebühe'l-eşkâ. [Faydalı olarsa insanlara öğüt ver. Allah'tan korkan öğüt alacaktır. Bedbaht olan ondan kaçınacaktır. (87/A'lâ: 9,10,11)]

beyânına ittibâ ile iktifâ etmeliğimiz lâzım gelir.

Ve's-selâmü alâ meni't-tebe'a'l-hüdâ (Selâm hidayete uyanlara olsun).

Beylerbeyi 14 Temmuz 1339 [1923]. Şeyh Muhsin-i Fânî ez-Zâhirî

Yeni İlm-i Kelâm Hakkında⁽³¹⁾

Sebîlürreşâd Cerîde-i İslâmiyyesine,

Şeyh Muhsin-i Fânî ez-Zâhirî Hazretlerine,

İkinci beyânât-ı aliyyenizi de okudum, yine kelâm ve kelâmiyyâta

(31) *Sebîlürreşâd*, c.22, n.549-550, ss.30-32.

hücum olunuyor, Müslümanlığı şiddetle alâkadar eden böyle mühim bir mesele hakkında şakk-ı şefeh etmemekliğim (ağzımı açmamaklığım) müâhaze edilmek (sorgulanmak) isteniyor.

Fâzıl-ı muhterem, mevzû-ı bahsimiz olan meselenin ehemmiyeti derkârdır, ancak yeni ilm-i kelâm mütâlâa olunmaksızın serdedilen sözleri mahallinde bulmamış, bilhassa dîbâce ile fasl-ı sâninin 2, 3, 8 bendlerine atf-ı nazar buyurulmasını rica etmiştim. Ne çare ki ricalarım karîn-i is'âf olmamış (yerine getirilmemiş), mücerred *Sebîlürreşâd*'ın bir sahîfeyi bile dol-durmayan izâhı dolayısıyla uzun uzadıya icâle-i kalem olunmuş (kalem do-laştırılmış), *Muhassalu'l-Kelâm ve'l-Hikme*'nin her bahsi bile iltifât-ı hakîmânenizden (hikmetli iltifatlarınızdan) mahrum bırakılmıştır. Müs-lümanlar için kâfi gördüğünüz, din imamlarının tedvîn etmiş oldukları ilm-i akâid tamamıyla *Muhassalu'l-Kelâm ve'l-Hikme*'de (ss.35-56), bu akâid-i sâlimenin tarîki, nazariyyeleri de *Yeni İlm-i Kelâm*'da (ss.98-106) mezkûrdur. *Muhassalu'l-Kelâm ve'l-Hikme*'de İbn Teymiyye ile İbnü'l-Kayyîmî'l-Cevziyye'nin âsâr-i mebrûrelerinden iktibâs ile ehl-i kelâm mes-leği tenkîd (ss.66-72); din imamlarının asıl Ehl-i Sünnet, mütekellimîn-i Ehl-i Sünnet'in kusurlu Ehl-i sünnet oldukları bile her iki eserde tevşîh olun-muştur (ortaya konmuştur) (M.K.H., s.75; Y.İ.K., s.97).

Vaktiyle kelâmiyyât denilen felsefe-i dîniyyenin ne zaman, nasıl zuhûra geldiği izah edilerek *Yeni İlm-i Kelâm*'da zalâm-ı târiha karışan ihtilâfât-ı mezhebiyye, cedelât-ı kelâmiyye ve münâkaşât-ı mezhebiyyenin ihyâ olu-nacağı, yalnız Aristo, Eflâtun, Calinous'lara mukâbil Locke'lere, Kant'lara, Descartes'lara baş vurulacağı, yabancıların harîm-i İslâm'a alınacağı ifade buyuruluyor; böylece yeni ilm-i kelâmın lüzumsuzluğu ve fâidesizliği istihrâc olunuyor; en nihâyet yeni ilm-i kelâm ile, kelâmiyyâtın yeniden ihdâsı bâis-i hayret, mûcib-i teessüf oluyor.

Kelâmiyyâtın zaman ve keyfiyet-i zuhuru hakkındaki ifâdât-ı aliyyeniz, umumiyeti itibariyle hakka makrûn değildir; bununla beraber ta'dâd bu-yurulan (sayılan) mahzurların hiç biri *Yeni İlm-i Kelâm*'da yer tutmamıştır; münâkaşât-ı lafziyye, ihtilâfât-ı mezhebiyye, cedelât-ı kelâmiyye ihyâ edil-memiş; belki *Sebîlürreşâd*'da izah olunduğu vechile bî-sûd (faydasız) olan münâkaşât-ı lafziyye ve cedeliyye sâha-i ilimden hârice atılmış, ihtilâfât-ı mezhebiyye hiç bir surette nazariyyât-ı felsefiyye ile tahkîm olunmamıştır.

Yeni İlm-i Kelâm'da âlem-i İslâm'da zuhur eden tâifelerin meslek-i mahsusları ile bâtinî ilhâd neşreden Bâtiniyye'nin a'râz-ı fâsidesi, tarihe hiyânet olunmaksızın, olduğu gibi beyan olunmuş; derdest tab'olan diğer ki-

taplarda da yalnız akâid-i sâlime an burhân ityân edilmiştir (bildirilmiştir). İmâm-ı A'zam, İmâm Sevri, İmâm Ebî Yûsuf, İmâm Ahmed, İmâm İshak b. Râhûye gibi eimme-i müctehidînin kelâm aleyhindeki sözlerini en evvel lisânımız ile bildiren *Muhassalu'l-Kelâm ve'l-Hikme*'dir (s.70; Y.İ.K., ss.76-77)⁽³²⁾, *Yeni İlm-i Kelâm*'da da din imamlarının akâidine cidden ehemmiyet verildiği okuyanlara hafî değildir (s.105). Mütেকellimîn tarîki olan hudûs ve a'râz tarîkına ehemmiyet vermeyen (Y.İ.K., İkinci kitab), mütetekellimîn ile selefiyye arasında medâr-ı temâyüz olan noktalarda, husûsan sıfât-ı ilâhiyye bâbında, o kavgalı bir bahis olan kelâm mebhasinde (Y.İ.K., İkinci kitab), hayır ve şer, kazâ ve kader gibi en amîk bir mebhasde, Râzî (vefâtı:606) zamanından beri izhâr olunagelen edille-i nakliyye mebhasinde⁽³³⁾, bâb-ı te'vilde bütün selefiyyenin eserini takip eden kitab bâdi-i hayret (hayrete sebep) olacak mı? Bunun gibi ancak "def-i mu'âriz" kabîlinden olmak üzere ledeyî'l-hâce (ihtiyaç esnasında) te'vîli (Y.İ.K., s.61) yine selefiyyenin müsadeleriyle tecvîz eden⁽³⁴⁾ mücerred nazar ve istidlâl-i aklî ile âyât-ı hakkı te'vile kalkışan, bâb-ı nübüvvette mütetekellimîn tarîkinden ayrılıp ehl-i basâ'ir tarîkine⁽³⁵⁾ sülûk eden kitab bâ'is-i şübhe olacak mı? Akâid-i imâniyyede ancak ve ancak vahye itimâd eden (Y.İ.K. İkinci ve üçüncü kitab) aklın adem-i kifâyeti, vahye temessükten başka bir çare bulunmadığını (Y.İ.K., ss.46-56), nazarî olan ilmin şükûk ve zunûndan hâlî olmadığını, ancak vahiy ile tatmin olunmasının zarurî bulunduğunu (Y.İ.K., ss.18,59) uzun uzadıya izah eden kitab mücib-i teessüf olacak mı? Bir dîn-i akıl ve fikret, bir dîn-i hikmet ve maslahat olan dîn-i mübînimizde aklın

(32) İzmirli, *Muhassalu'l-Kelâm*'ında (s.70) büyük ulemânın kelâm aleyhindeki sözlerinden bazılarını şöyle nakletmektedir: "...Meşhur Ebu'l-Vefâ' b. Akıl (513) 'Sahabe irtihâl ettiler, cevher ve a'râzın ne olduğunu bilmediler' diyor. E'imme-i Ehl-i Sünnet'in ilm-i kelâmı zemmetmelerinin sebebi bu idi. Nitekim İmâm-ı Azâm Ebû Hanîfe'ye a'râz ve ecssâmdan sorulmuş, İmâm-ı müşârunileyh cevaben 'Allah Amr b. Ubeyd'e (Reis-i Mu'tezile) lanet etsin, nâsa ilm-i kelâmı açtı' demiş idi. İmâm Şâfi'î (204) 'İlm-i kelâma bürünen kimsenin felâh bulduğunu görmedim' dediği gibi, diğer bir mahalde de 'Ehl-i kelâm hakkında hükmüm budur ki onları sopa, kundura ile dövsünler, kabâ'il ve aşâ'ir arasında dolaşırsınlar. onlara işte Kitâb ve sünneti terkedip kelâma ikbâl etmenin cezası budur densin' demiş idi. İmâm Ahmed b. Muhammed Hanbel (241) de 'İlm-i kelâma nazar eden tecehhümden (Cehmiyeleşmekten) kurtulamaz' diyor idi..."

(33) Yani "edille-i nakliyye-i zannî müfiddir (zannî bir şey ifade eder). Hitâbe kabîlindendir. Akıl sem'a müreccahtır (üstündür)." denmeye başlanmış idi. (İ.İ.H.)

(34) Selef-i ümmetin te'vîl-i a'zâm etmeleri "ta'tile mü'eddi olmak" korkusu idi; âyât-ı kerîme mecâza müsâid olarak da yine te'vîl-i a'zâm ederlerdi. (İ.İ.H.)

(35) İstediğiniz şeyler tamamiyle üçüncü kitabda mu'cize-i maneviyye tahtında münderictir. (İ.İ.H.)

hucec-i şer'iyye olmasına, Kur'ân-ı Kerîm'in bir çok mahalde bizleri edille-i akliyyeye irşâd ettiğine⁽³⁶⁾ bakarak; İmâmu'l-Hunefâ', Ebu'l-Enbiyâ' İbrâhîm Halîlû'r-Rahmân aleyhi's-salâtü ve's-selâm Hazretlerinin meslek-i pâklerine iktidâ ederek⁽³⁷⁾ vahiy ve nakil ile sâbit olan bir şeyi mücerred itmi'nân-ı kâlbî tezyîd veya mu'ânidini iskât için re'y ve akıl ile te'yîdi iltizâm eden kitab inkâra lâîk görülecek mi? Esâsât-ı dîniyyeyi felsefe-i akl-ı beşer ile mukâyese akla daha ziyade itmi'nânı bahş olamaz mı?

Hakâik-i Kur'âniyye evvel emirde akıl için vüsûlü idrâk olunamayacak hakâiki bildirir ise de, akıl için hiç bir vechile onu hayta-i idrâkinden (idrâk çerçevesinden) hârice atamaz. Kur'ân-ı Kerîm muhâlât-ı ukûli (aklen mümkün olmayan şeyleri) haber vermez, muhayyerât-ı ukûli haber verir. "*İnne'l-akle ve'n-nakle mütevâfikâni*" düstûru İslâm'da bir müteârefedir (kabul edilmiş bir gerçektir), bizzat Şeyhül'İslâm İbn Teymiyye el-Harânî akl-ı sarîh ile nakl-i sahîhin tamamiyle muvâfık olduğunu mübeyyin bize gayet mühim bir eser-i âli ithâf etmiştir.⁽³⁸⁾

Aklın mâ-ba'de't-tabî'iyât'da yakîne vüsûl meselesi ukalânın (felsefecilerin) nizâ' ettikleri bir mesele-i felsefiyyedir. İkâniyye gibi aklın yakîne vüsûlünü iddia edenler bulunduğu gibi İsbâtiyye gibi aksini iltizâm edenler, İntikâdiyye gibi yakîni izâfî kabul edenler vardır. İlim ile meşgul olanlar bu meslek-i felsefiyyelerden birini kabule mecbur olurlar.

"Mesâlik-i felsefiyye arasındaki ihtilâflardan teâruzlardan bir hak ve hakîkate vâsıl olunamaz" deniyor ki pek doğru bir sözdür. Bu bâbda *Yeni İlm-i Kelâm*'da uzun bir bend vardır ki (ss.46-56) "tarîk-i felsefiyyede asla buhrân-ı fikriden halâs müyesser değildir, şimdiye kadar henüz mesâlik-i felsefiyye arasında âhenk görülmemiştir, tarîk-i felsefî bir silsile-i mü-

(36) Elem nec'ali'l-erda mihâdâ. Ve'l-cibâle evtâdâ [Yapmadık mı biz, arzı bir beşik? Dağları birer kazık? (78/Nebe': 6-7)]. *Fe'l-yenzuri'l-insânü mimme hulik. Hulika min mâin dâfik* [İnsan neden yaratıldığına bir baksın. Atılan bir sudan yaratıldı. (88/Târık: 5-6)]. (İ.İ.H.)

(37) *Kâle evelem tü'minü kâle belâ velâkin li-yatmeinne kâlbî* [(Allah): "İnanmadın mı?" dedi, (İbrahim): "Hayır (inandım), fakat kâlbim kuvvet bulsun diye (görmek istiyorum)."] dedi. (2/Bakara:260)]. *Elem tera illellezî hâcce İbrâhîmü fî rabbihi en âtâhullâhi'l-mülke*. [Allah, kendisine hükümdarlık verdi diye (şımararak) Rabbi hakkında İbrahim'le tartışını görmedin mi? (2/Bakara:258)]. (İ.İ.H.)

(38) Dört cilt olmak üzere tab' olunan *Minhâcû's-Sünne*'nin kenarında matbû' olan eser-i âli. (İ.İ.H.)

kezzibîne vâsıl olur"⁽³⁹⁾ sözleriyle neticelenmiştir.

"Akıl ile sıfât-ı ilâhiyyeyi isbât etmek neticesiz cedeliyyâta vücûd verir" sözünü bir kere tahlîl edelim: Fi'l-vâki' sıfât-ı ilâhiyye bahsi pek amîk olan, selef-i ümmeti e'imme-i dîni pek çok işgâl eden bir mebhasdır. Bununla beraber selef sıfât-ı ilâhiyyeyi sem' ile isbât ettikleri gibi akıl ile de isbât ederlerdi. İbn Teymiyye bir çok eserinde bunu tasrîh ediyor. Selef, sıfât bâbında "isbât-ı mufasssal, nefy-i mücmel" tarîkini ilzâm etmişler idi ki, tamamıyla Kur'ân-ı Mübîn'in irşâd ettiği bir tarîkdir (M.K.H., s.71). Akıl ile isbât-ı sıfât neticesiz cedeliyyâta vücûd verir ise, akıl isbât-ı zât'da neticesiz cedeliyyâta vücûd vermez mi? İsbât-ı sıfât ile isbât-ı zât arasında bu bâbta fark var mı? Selefin vaz' ettikleri "isbât-u's-sıfât isbât-u vücûd lâ isbât-u tekeyyüf ve isbât-u'z-zât isbât-u vücûd lâ isbât-u tekeyyüf" ⁽⁴⁰⁾ düstûru isbât-ı sıfât ile isbât-ı zâtı beraber tutuyor. Ondan kaçmak lazım ise bundan da kaçmak lazım gelir. Bu halde Kur'ân-ı Mübîn'in emrettiğini edille-i akliyyeden irâz etmek (yüz çevirmek), "ve keeyyîn min âyâtin fi's-semâvâti ve'l-erdı ye-murrûne aleyhâ ve hüm anhâ mu'ridûn" ⁽⁴¹⁾ nazm-ı celîline mâ sadak (muhatap) olmak değil midir? Kur'ân-ı Mübîn'de bir çok emsâl-i madrûbe vardır, bunlar bütün aklî mikyâslardır. Bununla Cenâb-ı Hak'ın haber verdiği tevhid-i Bârî, tasdik-i enbiyâ, imkân-ı me'âd gibi usûl-i dîn sâbit olur. Şu kadar ki mütekellimîn Kur'ân-ı Kerîm'de hulâsası ile, mevcûd olan usûl-i dîni tafsîl ederler.

Akla mu'âriz görünen nakl-i mücerred re'y ile te'vîl etmek mezmûmdur, cehmîliktir. Fakat haber ve sem'a müstenid olan ahkâmı münâkaşa ale'l-it-lâk memnû' değildir, hasmın taarruzundan vikâye (korunmak) maksadıyla münakaşaya girişmek vebâl değil, sevâbdır. "Li külli imri'in mâ nevâ"⁽⁴²⁾ hadîs-i şerîfi hatırdan çıkarılmamalıdır.

(39) İzmirli, tarîk-i felsefî ile tarîk-i şer'î arasındaki ayırımı şöyle ortaya koymaktadır: "...Tarîk-i felsefî bir silsile-i mükezzibîne, tarîk-i şer'î bir silsile-i musaddikîne vâsıl olur: Evvelki peygamberler sonra gelen peygamberleri tebşîr, sonra gelenler de evvelce gelenleri tasdik ederler. Felâsife ise, şimdiye kadar daima birbirlerini tekzîb edegelmişlerdir. Çünkü enbiyânın menba'ı birdir, vahiydir; felâsifenin menba'ı ise muhtelifdir, akıl ve fikr-i beşerdir." (Bkz.: *Yeni İlm-i Kelâm*, Birinci kitap, s.56.)

(40) Bu cümlelerin anlamı şöyledir: "Sıfatların isbatı vücûdun isbatıdır, nasıl şekillendiğinin isbatı değildir. Zât'ın isbatı isbatı vücûdun isbatıdır, nasıl şekillendiğinin değildir."

(41) "Göklerde ve yerde nice âyet (ler) var ki onların yanından yüzlerini çevirerek geçerler." (12/Yûsuf:105)

(42) "...Herkesin niyet ettiği ne ise eline geçecek olan odur..." (Buhârî, "Bed'ül-Vahy" 1; "İmân" 41; "Nikâh" 5; "Talâk" 11; "Eymân" 23; "Hiyel" 1; "İtk" 6; Müslim, "İmâret" 155; Ebî Dâvud, "Talâk"; Tirmîzî, "Fezâilül-Cihâd" 16; Nesâî, "Tahâret" 59; "Talâk" 24; "Eymân" 19; İbn Mâce, "Zühd" 26; Ahmed b. Hanbel, I/25, 43.)

İşte aleyhinde bulunduğunuz kelâmiyyâtın mevzû'-ı bahs ettiği üç nazariyyeden biri selefin mültezemidir. Diğerı merdûddur. Öbürü ale'l-ıtlâk merdûd değildir. Artık dolayısıyla *Muhassalul-Kelâm* ile *Yeni İlm-i Kelâm* aleyhinde îrâd-ı kelâm etmek, yine tekrar edeceğim ki eser-i isti'câldir, zan ve tahmine makrûn bir hükümdür; "ciltler dolusu yazı yazdıkları bir ilmin adem-i lüzumuna bi't-tabî" taraftar olamazlar" sözüne bir başka muhatab aramak iktizâ edecektir.

Hazret, kelâm lafzının lisân-ı Yunânî'den me'hûz olduğu iddiâsı bilâ delîl bir davâdır. Pek doğru söylediğimiz vechile İmâm-ı A'zam Hazretlerinin, en evvel kelâmdan bahsetmesi sebebiyle lanet ile yâd ettiği zât İbn Bâb'tır. İbn Bâb 137'de vefat etmekle onun zamanında âsâr-i felsefe-i Yunânîyye terceme olunmamış idi. Acaba kelâm-ı âlî'niz zımnî bir tenâkuzu muhtevî olmaz mı? Evet mantığın "logic"den alındığı sâbit ise de, kelâmın "logos"dan alındığı sâbit değildir. Abbâsiler zamanında teessüs eden felsefe-i kelâmiyye Ehl-i Bid'at'ın, Ebû'l-Hüzeyl ile Nazzâm'ın tesîs ettikleri kelâmdır (M.K.H., s.4; Y.İ.K., s.77). Fi'l-vâki' Ehl-i Sünnet kelâmı da Abbâsiler zamanında İbn Kılâb ve Bağdat Şeyhu'l-Meşâyih'i eimme-i sûfiyyeden Hâris el-Muhâsibî başlar ise de bu kelâmda felsefe yoktur. Yalnız sıfât-ı fi'liyye bâbında Ehl-i Sünnet-i hâssa'dan ayrılık vardır. Beşinci asr-ı hicrîde Ehl-i Sünnet kelâmı tevessü' etmiş, akla mu'âzır görünen sıfât-ı hayriyye te'vîl olunmaya başlanmış ise de beyne'l-İslâm hucetü'l-İslâm nâm-ı âlisini ihrâz eden, zühd ve verâ'ı ile müstehir olan İmâm Ebû Hâmid Muhammed el-Ğazâlî (450-505) zamanına kadar Ehl-i Sünnet kelâmı felsefe ile mahlût olmamış idi (M.K.H., ss.5-7; Y.İ.K., ss.77-84). O zamana kadar Eş'arî, Bâkillânî, Ebu'l-Me'âlî, İbnü'l-Heysam, Ebû Alî Cübbâî, Ebû Hâşim Cübbâî, Abdülcebbâr Hemedânî, Ebû'l-Hüseyn el-Basrî gibi fühûl-i mütekellimîn (büyük kelâmcılar) "baş döndürücü göz karartıcı" dediğiniz usûl-i mantıkiyyeyi, ona mebnî olan felâsife tarîkini ibtâl ederler idi. Her ne kadar Ğazâlî zamanından itibaren mantık kabul olunmuş ise de yine akâid-i İslâmiyyeye münâfi olan nazariyyât-ı felsefiyye şiddetle red ve inkâr olunarak hiç bir vakit mesâil-i asliyye sırasına girememiş idi. Ta'n ve teşnî'a uğrayan o ilm-i kelâm dalâlat-ı felsefiyyenin önüne geçti, Ehl-i Bid'at mezhebini durdurdu, nitekim tarih buna şahiddir.⁽⁴³⁾

Ankara

İzmirli İsmail Hakkı

(43) Mâ ba'dî yarınki postaya verilecektir. (İ.İ.H.)

Yeni İlm-i Kelâm Hakkında⁽⁴⁴⁾

Sebîlürreşâd Cerîde-i İslâmiyyesine

Şeyh Muhsin-i Fânî ez-Zâhirî Hazretlerine,

2

Üstâz-ı muazzez, dîn-i mübîn-i Ahmediyye davetin istinâdgâhı huccet ve burhândır. Huccet ve burhân ya ahkâm-ı dinî kâblere yerleştirmek veya mu'arızları susturmak kastıyla ityân olunur. Birinci husus hikmet ve mev'iza-i hasene ile, ikinci husus husn-i cidâl ile husûl bulur. Kur'ân-ı Mübîn'in irşâd ettiği huccet ve burhân delîl-i naklî olduğu gibi delîl-i aklî de olur. Fitrât-ı asliyye üzere kalanlara kanâat-bahş hitablar, ibret-i âmiz (ibret verici) sözler işe yarar. Her asra göre yeni bir kisvê iktisâ eden (giyen) hasımları iskât için o asra yarayan silah ile müdafaa fâide bahş olur. Kur'ân-ı Kerîm'de Hazreti İbrâhîm aleyhi's-salâtü ve's-selâmın mücâdelesi vardır.⁽⁴⁵⁾ Bundan başka mücâdele-i hasenenin sûretine ait âyât-i 'celîle vardır.⁽⁴⁶⁾ Tarîk-i da'vet ve irşâd herkes için bir değildir. Halkın kimi burhân-ı aklî ister, kimi iknâ-i felsefî ister, kimi ilzâm-ı mantikî ister.

Femen meneha'l-cühâle ilmen ezâ'ehu

Ve men mene'a'l-müstevcibîne fekad zaleme.⁽⁴⁷⁾

Kur'ân-ı Mübîn ancak bilâ ilim cedelde bulunmayı⁽⁴⁸⁾, Hakkın zu-

(44) *Sebîlürreşâd*, c.22, n.551-552, ss.38-40.

(45) *Elem tera illelezi hâcce İbrâhîme fi rabbihi* [2/ Bakara: 258]. (İ.İ.H.).

(46) *Em hulikû min ğayri şey'in em hümül'hâlikûn* [Yoksa kendileri, hiç bir şey olmadan (yani bir Yaratıcı olmadan, yahut boşu boşuna) mı yaratıldılar? Yoksa yaratanlar kendileri midir? (52/ Tûr: 35)] . *Eferaeytüm mâ tümnûn. Eentüm tahlikûnehu em nahnû'l'hâlikûn* [Akattığınız meniyi gördünüz mü? Siz mi onu yaratıyorsunuz, yoksa yaratıcılar biz miyiz? (56/ Vâkı'a: 58-59)]. *Ve kâlû levlâ ye'tinâ bi âyetin min rabbihi. Evelem te'tihim beyyinetü mâ fi's-suhufi'l-ûlâ* [Dediler ki: "Rabb'inden bize bir âyet (mucize) getirmeli değil mi?" Onlara önceki kitaplarda bulunan delil gelmedi mi? (20/Tâhâ: 133)] . *Hâ entüm hâülâi hâcectüm fi mâ leküm bihi ilmün felime tühâccüne fi mâ leyse leküm bihi 'ilm. Vallâhü ya'lemü ve entüm lâ-ta'lemün* [Haydi siz, biraz bilginiz olan şey hakkında neden tartışıyorsunuz? Allah bilir, siz bilmezsiniz. (3/Âl-i İmrân: 66)]. (İ.İ.H.).

(47) Kim cahillere ilim verirse, onu ziyan eder,
Kim bilgi isteyenleri engellerse, (onlara) zulmetmiş olur.

(48) *Hâ entüm hâülâi hâcectüm fi mâ leküm bihi ilmün felime tühâccüne fi mâ leyse leküm bihi ilmün. Vallâhü ya'lemü ve entüm lâ-ta'lemün* (3/Âl-i İmrân: 66). (İ.İ.H.).

hurundan sonra cedelde bulunmayı⁽⁴⁹⁾, Hakkı mahvetmek için bâtil sözlerle cedelde bulunmayı⁽⁵⁰⁾, bir huccet olmaksızın âyât-ı ilâhiyyede cüdülde bulunmayı⁽⁵¹⁾ men ediyor, bir dâire-i ilim ve edebte cidâli men etmiyor. Kitab ve Sünnet ile nehyolunan ümûr *Muhassalu'l-Kelâm* (s.55) ile *Yeni İlm-i Kelâm*'da (s.100) mezkûrdur.⁽⁵²⁾

Artık tarîk-i cedeliye sülûk ederek mu'ânidini ilzâm için hüsn-i mücâdeleyi ilzâm eden bir ilim neden bî-lüzûm olsun. Yeryüzünde mu'ârizlar kaldıkça o asra göre ilm-i kelâm lazım ve müfîd olur. E'imme-i Selef tamamiyle cidâlde bulundular. Re'sen veya müdâfaaten âsâr-i nâfi'a tasnîf ettiler.⁽⁵³⁾ Nitekim İmam Şâfi'î, Hafsu'l-Ferd ile, Bişr b. el-Velîd el-Kindî, İshak b. İbrâhîm ile, Abdülazîz b. Yahyâ el-Mekkî, Bişr Merîsî ile mübâhesede bulundular. Selef-i ümmet kânûn-i iknâ ile mübâhesede bulunurlar idi, istidlâli, nazarı, re'yi, Kitab ve Sünnet'in emrettiği cedeli, hak olan kelâmı asla inkâr etmezler idi. Onların inkâr ettikleri cihet ancak şer'a ve akla muhâlif olan kelâm idi. İmam Ahmed'in, Dârimî'nin, Buhârî'nin, İbn Ebî Hâtim'in, Ebû Dâvud Sicistânî'nin, Ebû Bekr el-Esrem'in, Ebû Bekr el-Hallâl'in, İbn Mende'nin, Ebû Osman Nisâbü'rî'nin; Ebû's-Şeyh el-İsfahâ-

(49) *Yücâdilûneke fi'l-hakkı ba'de mâ tebeyyene keennemâ yüsâküne ile'l-mevti ve hüm yenzurûn* [Hak ortaya çıkmış iken sanki gözleri göre göre ölüme sürüklüyorlarmış gibi seninle tartışıyorlardı. (8/Enfâl: 6)]. (İ.İ.H.).

(50) *Ve câdelû bi'l-bâtılı li-yüdhdû bihi'l-hakka fe ehazethüm fe keyfe kâne 'ikâb* [...Hakkı gidermek için boş şeyleri ileri sürerek tartışılar. Bu yüzden onları yakaladım. (Bak işte) azâbım nasıl oldu? (40/Ğafir (Mü'min):35)]. (İ.İ.H.).

(51) *Ellezîne yücâdilûne fi âyâtillâhi bi ğayri sultânin etâhum. Kebura makten indallâhi ve indellezîne âmenû* [Onlar ki kendilerine gelmiş bir delil olmadan Allah'ın âyetleri hakkında tartışılar. (Bu hareketleri) gerek Allah yanında, gerek inananlar yanında (onlara karşı) ve büyük bir kırgınlık (doğurur)!... (40/Ğafir (Mü'min): 35)]. (İ.İ.H.).

(52) İzmirli, Kitab ve Sünnet ile nehyolunan emirleri *Muhassal*'ında şöyle sıralamaktadır (ss.55-56): "Selefiyye tarîkinin medâr-ı istinâd ve itimâdi olan, asl-ı İslâm olan Kitab ve sünnet ile nehyolunan ümûr şunlardır:

1-Bilâ ilm zât-ı Bâri hakkında söz söylemek. (7/A'râf:33)

2-Zât-ı Bâri hakkında hak söylememek. (7/A'râf:105)

3-Bi-ğayri ilm cedelde bulunmak. (3/Âl-i İmrân:66)

4-Hakkın zuhurundan sonra cedelde bulunmak. (8/Enfâl:6)

5-Bir hüccet bulunmaksızın âyât-ı ilâhiyyede cedelde bulunmak. (40/-âfir:35)

6-Hakkı mahvetmek için bâtil sözler ile cedelde bulunmak. (40/-âfir:5)

7-Dinde tefrika ve ihtilâf ikâ' etmek. (6/En'âm:159)

(53) Mâba'di yarınki postaya verilecektir. (İ.İ.H.). [İzmirli burada sanki bu yazının devamı varmış gibi "Devamı yarınki postaya verilecektir." demektedir. Ancak, İzmirli'nin bu konuda *Sebîlürreşad*'da yayınlanan son makalesi budur.]

nî'nin, Ebû Bekr b. el-Münzir'in, Ebû Cerîr et-Taberî'nin... ilh. mübtedi'ayı (bidatçileri) red hakkında kitapları vardır. İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe de Basra fakîhi Osman el-Bettî'ye, mübteda'ayı red hakkında bir vasiyetnâme yazmıştır.

"İnne rabbeke hüve a'lemü bimen dalle an sebîlihi ve hüve a'lemü bi'l-mühtedîn" (16/Nahl: 125)⁽⁵⁴⁾ nazm-ı celîline gelince nazm-ı kerîm "Senin işin davettir, hidâyet ve dalâl sana ait değildir. Dalâlette kalanlara sıklıkla, hidâyet senin elinde değildir, sen ancak daveti beyân, belâğ sahibisin". meâline râci'dir. Yani beyân ve davet bizden, dalâl ve hidâyet Allah'tandır.

Edîb hükm-i mebnây-ı ilm-i kelâmın âlem ile sâni'i âleme istidlâli keyfiyeti kelâmiyyûnun tariflerine atf buyurulur. Galiba tehâvün-i zımnî (gizli bir gevşeklik) kastolunuyor. Bu mebnâ (dayanak) tamamıyla Kur'ân-ı Mübîn'in irşâd ettiği mebnâdır. Bu babta müteaddit âyât-ı celîle vardır. Ez-cümle:

1-Efelâ yenzurûne ile'l-ibili keyfe hulikat [Bakmıyorlar mı develere, nasıl yaratılmış? (88/-âşîye:17)].

2-Evelem yenzurû fî melekûti's-semâvâti ve'l-erdı ve mâ halakallâhü min şey'in ve en 'asâ en yekûne kad iktarabe ecclühüm... [Göklerin, yerin melekûtuna ve Allah'ın yarattığı şeylere ve ecellerinin yaklaşmış olabileceğine bak(ıp ibret al)madılar mı?... (7/Â'râf:185)].

3-İnne fî halki's-semâvâti ve'l-erdı va'htilâfi'l-leyli ve'n-nehâri laâyâtin li-ülî'l-elbâb [Göklerin ve yerin yaratılışında, gecenin ve gündüzün gidip gelişinde elbette sağduyu sahipleri için ibretler vardır. (3/Âl-i İmrân:190)].

4-Eferaeytüm mâ temnûn [Akıttığınız meniyi gördünüz mü? (56/Vâkı'a: 58)].

5-Eferaeytüm mâ tuhrisûn [Ektiğinizi gördünüz mü? (56/Vâkı'a: 63)].

6-Eferaeytümü'l-mâ'e'l-lezî teşrabûn [İçtiğiniz suya baktınız mı? (56/Vâkı'a:68)]..

7-Eferaeytümü'n-nâre'l-letî tûrûn [(İki dalı birbirine sürterek) çıkardığınız ateşi gördünüz mü? (56/Vâkı'a:71)].

(54) Bu bağlamda Kur'ân-ı Kerim'in şu âyetlerini de zikretmek mümkündür: 27/Neml:81; 30/Rûm:53; 3/Âl-i İmrân:20; 5/Mâide:92,99; 13/Ra'd:40; 16/Nahl:82; 24/Nûr:54; 29/Ankebût:18; 42/Şûrâ:48; 64/Teğâbun:12.

8-*Fe'l-yenzuri'l-insânü mimme hulik* [İnsan neden yaratıldığına bir baksın. (86/Târik:5)].

9-*İnnî veccehtü vechiye lillezî fetara's-semâvâtî ve'l-erda hanîfen* [Ben yeryüzünü tamamen, gökleri ve yeri yoktan var edene çevirdim...(6/En'âm:79)].

10-*Elem nec'ali'l-erda mihâdan ve'l-cibâle evtâdân* [Yapmadık mı biz, arzı bir beşik, dağları birer kazık? (78/Nebe':6-7)].

11-*Tebârekellezî ce'ale fi's-semâ'i bürûcen* [Yücedir O ki, gökte burçlar yaptı. (25/Furkân:61)].

12-*Ellezî ce'ale lekümü'l-erda firâşen* [O (Rabb) ki yeri, sizin için döşek yaptı...(2/Bakara:22)].

Cenâb-ı Hakk'ın varlığı kürre-i âlem ile de bilinir, Şinâsî merhûmun dediği gibi: "Bir zerre de varlığını bilmeye kâfi gelir."

Ve fi külli şey'in lehû âyetün

Tedüllü alâ ennehû vâhidün.⁽⁵⁵⁾

Kur'ân-ı Mübîn bu babta bir zerreye hasretmemiş, bir ayet ile iktifâ eylememiş, ber vech-i ma'rûz (arzedildiği üzere) âyât-i adîde ile bizleri ikâz eylemiştir. Ancak zerreden, kürre-i âlemden Hâlik-ı Kayyûma nasıl intikâl olunur? Eser ile müessir arasındaki nisbet nedir? Zannederim ki, bu ciheti de bilmek zaruridir. İlm-i kelâm bu sahada kaldıkça ne mazarratı ihdâs eder?

Evet pek doğru beyân edildiği vechile Müslümanların hayatı tevhîde bağlıdır. Müslümanları vahdet-i dîniyye ve itikâdiyye etrafında toplamak, aralarındaki tefrikayı kaldırmaya çalışmak bir vecîbedir. Müslümanların asırlardan beri saâdet-i hayatdan, huzûr-ı kâlbden hâ'ib ve hâsir kalmaları, dinin mâba'de't-tabîiyyeye ait olan 'hükümlerini mantıka, akl-ı beşere tâbî' bulunduran, nazar ve istidlâli Kur'ân-ı Mübîn'e tercih eden, nakli te'vile kalkışan kelâmiyyâtтан neş'et ettiği dermiyân olunur. Saâdet-i hayatı, huzûr-ı kâlbî temin eden dîn-i mübîn-i Ahmedî'nin ahkâmını ifsâd eden kelâmiyyât, nazariyyât değil; belki "mülûk-i zâlîme" ile "ulemâ-i sû" dır. Bu hüsrân-ı elîme sâik onlardır. Nitekim pek çok zaman evvel şöyle bir beyit söylenmiştir:

(55) Her şeyde O'nun için bir işaret vardır,
Hepsi de O'nun bir olduğuna delâlet eder.

*Ve hel efsede'd-dîne ille'l-mülûk
Ve ahabâru sû'in ve ruhbânuhâ.*⁽⁵⁶⁾

Her fenalığı kelâmiyyâta atfetmek *"ve 'aynü'r-ridâ 'an külli 'aybin kelîletün *kemâ enne 'ayne's-sahti bi sedyi'l-mesâviyâ"*⁽⁵⁷⁾ beytinin hük-müne mâ sadak olmaktan başka bir şey olmasa gerektir.

Ehl-i İslâm Nebiyy-i Ekrem sallallâhü aleyhi vesellem Efendimiz Hazretlerinden kat'iyyen mahfûz olan husûsâtta, zarûriyyât-ı dîniyyede⁽⁵⁸⁾ ittifak etmişlerdir, zarûriyyât-ı dîniyyeye münkâd olan ehl-i kiblenin ihtilâf ettikleri mesâil hakkında *Muhassalu'l-Kelâm ve'l-Hıkme*'de izâhât (ss.73-75) vardır. Bundan başka *Muhassalu'l-Kelâm*'daki şu sözler nazar-ı dikkati câlib görülür zannederdim (ss.76-77).

"Ehl-i Hak, ehl-i kitab ve sünnettir; Ehl-i Kitab ve Sünnet de mü-minlerdir... Hak ancak Rasûl-i Ekrem sallallâhü aleyhi vesellem ile deverân eder, durur; hak muayyen bir taifeye lazım gelmez, ancak müminlere lazım gelir, müminler dalâlet üze toplanmazlar; Rasûl-i Ekrem'den mâ'adâ efrâdda, müminlerden mâ'adâ tâifelerde hak da bulunur, bâtil da..... Bid'atler hem hakkı, hem bâtili mütedammın olur..... Rasûl-i Ekrem Efendimiz Hazretleri bir cuma hutbesinde *"Küllü bid'atin dalâletün"* buyurdıkları halde *"ve küllü dalâletin fi'n-nâr"* buyurmamışlardır.⁽⁵⁹⁾ Buna mebnî ehl-i bid'at ve dalâl kasıtlarına göre ma'zûr veya müstehıkk-i ukûbet (cezayı hakeden) olur. Kur'ân-ı Mübîn'e zâhiren ve bâtinen ittibâ' eden, mekâsıd-ı hasene takib eden, mu'ânide-i rasûl kastetmeyen ehl-i bid'at müccerred kusûr-ı nazarlarından dolayı, hakka isabet edemediklerinden ma'zûr olurlar, maksadları hakka ma'tûf olmayıp fesâda, nifâka, ilhâda müteveccih bulunan ehl-i bid'at ukûbet-i Bârî'ye müstehıkk olur. İşte sapık azgın olanlar bunlardır."

Görülüyor ki, maksadı hakka ma'tûf olduğu halde müccerred kusûr-ı nazardan nâşi hakka isabet edemeyen ehl-i bid'at ma'zûrdur. Her dalâlet müstevcib-i ukûbet değildir (cezayı gerektirmez); ehl-i bid'at hakkında bundan daha munsıfâne (insafli) söz olur mu?

(56) Dini, hükümdarlar, kötü alimler ve onun ruhbanları bozmadı mı?

(57) (Bir şeye veya birine) beğeniyle bakan göz, (o şeyin veya kimsenin) bütün kusurlar(ın)a kapalıdır.

(Nitekim) öfkeyle bakan gözün (sadece) kötülöklere takılıp kalması gibi.

(58) Dinin kesin emirleri. Namaz, oruç, zekat vs. gibi.

(59) Dolayısıyla İzmirli İsmail Hakkı, burada, söz konusu bu hadisin ikinci kısmının sahih olmadığını, diğer bir tabirle uydurma olduğunu ifade etmektedir.

İhtilâfât-ı mezhebiyyenin avâmili de zannolunduğu gibi dinden ahz-i sâr etmek, kasden ihtilâf ihdâs eylemek gibi ağrâz-ı fâside (fâsid maksatlar) değildir. İhtilâfât-ı mezhebiyyenin avâmil-i muhtelifesi vardır, İslâm'da fırkaların zuhûru umûmî ve husûsî olmak üzere iki sebebe mahmûl olur. Sebeb-i umûmî hürriyet-i efkârdır, sebeb-i husûsî de siyâsî veya ilmî olur (Y.İ.K., ss.165,166). Elyevm ber hayat olan (bugün yaşayan) Mârîka Kur'an-ı Mübîn'e şiddet-i temessükden, fakat fikh-ı celîl-i İslâmîye adem-i vukûfdan nâşi; Şî'a ehl-i beyt-i Nebîye şiddet-i muhabbet dolayısıyla; Cebriyye emr-i ilâhî ile kader-i ilâhîyi cem' edemeyerek yalnız kader-i ilâhîye, ilm-i sâbık-ı Sübhânî'ye ta'zîm sebebiyle; Kaderiyye de kader-i ilâhî ile emr-i ilâhîyi cem' edemeyerek bilâkis emr-i Bârî'ye enbiyânın getirdiği şeye, va'd ve va'id-i Sübhânî'ye ta'zîm sebebi ile; Mürci'e va'd ve recâyı isbât, va'id ve havfi nefy hususlarında "gülvv" (aşırılık) neticesinde; Müşebbihe sıfât-ı Celîle-i ilâhîyeyi isbât hususunda "ifrât" neticesinde zuhûr etmişlerdi. Bu fırak-ı İslâmîyyenin hepsinin de nusûs-ı enbiyâda birer şüpheleri vardır.⁽⁶⁰⁾ Ehl-i Sünnet ise cemaat-ı Müslimînden ayrılan fırkaları red maksadıyla meydana çıkmıştır. Gerek Ehl-i Sünnet gerek Ehl-i Bid'at olsun hangisi kasden ihtilâf ihdâs etmişler, dinin zevâline, tereddîsine çalışmışlardır. Zühdleriyle meşhur olan Şer'a ta'zîm eden va'id-i Sübhânî'de ifrâd edip fâsıkı mü'min tanımayan Mu'tezile mi? Yoksa cemaat-i Müslimînden ayrılmayan, sünnet-i seniyyeye mütemessik olan, şu kadar ki, biraz taksîri görülen Küllâbiyye ve Eş'ariyye ve Mâtürîdiyye mi? İnkâr-ı sıfât gibi en şeni' (kötü) bir bid'atı ihdâs eden, Sâbie veya Sümeniyye mezheplerinden müteessir olan Cehm b. Safvân'ın bile "tenzîh-i Bârî kast etmesi" ihtimali vardır. Cehm b. Safvân'a tâbi' olanlar bir takım derecâta ayrılırlar, mutedil kısmı meyanında bir takım fukahâ' bile vardır. Her fırka "*mâ ene aleyhi ve ashâbî*"⁽⁶¹⁾ hadîs-i şerîfinin

(60) *Hucec-u Kur'an* nâm-ı kitaba müracaat oluna. Matbû bir nüshası kütüphâne-i âcizide vardır. (İ.İ.H.)

(61) Tirmizî, "İmân", 18/2641. Abdullah b. Amr'dan nakledilen bu hadiste Resulullah şöyle buyurmuştur: "İsrâiloğullarının başına gelen her şey, bir ayakkabının diğerine eşitliği gibi ümmetimin başına da gelecektir. Hatta onlardan, alenî olarak annesiyle cinsel ilişkide bulunan bir kimse mevcut olursa, ümmetimin içinde de bunu yapacak kişi çıkacaktır. İsrâiloğulları yetmişiki fırkaya ayrılmıştı, ümmetim ise yetmişüç fırkaya ayrılacaktır. Bunlardan bir tek fırka hariç, gerisinin tamamı Cehennemdedir.

Bunun üzerine ashâb:

-O tek fırka hangisidir yâ Rasulullah? diye sordular.

H.z.Peygamber de:

-Benim ve ashabımın üzerinde bulunduğu fırkadır, buyurdu."

Bu ve benzeri anlamdaki diğer hadîsleri sened ve metin yönünden bir incelemeye tâbi

meftumuna dahil olduğunu iddia ediyor. Ebû'l-Hüzeyl ile Nazzâm hakkında ahz-i sâr etmek gibi bir maksad-ı hafî isbâtı müteassir (zor), belki müteazzirdir (imkânsızdır).

Evet, zenâdika, İslâm'a nisbet iddiasında bulunanlar (müntemîne ile'l-İslâm) ahz-i sâr gibi bir takım ağrâz-ı fâside takib etmemişlerdir, bunlar kâdro hâricidir.⁽⁶²⁾ Hak ve hakikat taharrî eden fırak-ı İslâmiyyeden ma'dûd değildir. Aşk-ı hakikat ile dimağını yoran, İslâm'ı an burhân kabul etmek fikrini takib eden, bu uğurda mücâhede-i fikriyyede bulunan mütefekkirîn-i ehl-i İslâm arasına, vâ esefâ ki karışmış, sıkışmış olan ehl-i feşâd ve ilhâd hakkındaki hükümünü diğer fırkalara teşmîl etmek hiç bir cihetle sahîh olmaz.

Fırak-ı kelâmiyyenin mezâhibini nakil, dâ'i-i şüphe (şüphe sebebi) görüyor. Acaba kelâmiyyât aleyhinde bulunmak daha ziyâde dâ'i-i şüphe olmaz mı? Hasım "Bakın, bakın, Müslümanların ulemâ-i dîn diye ortaya koydukları adamlar İslâm dininden ahz-i sâr etmek kastında bulunan din-sizler imiş" diyemez mi? Bir vartadan kaçır iken diğer bir vartaya düşmüş olmaz mıyız?

tutan A. Osman Ateş, neticede şu değerlendirmeyi yapmaktadır: "İslâm ümmetinin yetmiş üç fırkaya ayrılacağı, bunlardan bir tanesinin Cennetlik, diğerlerinin Cehennemlik olacağından bahseden bu hadîslere, Kütüb-i Sitte'nin ilk iki sırasında yer alan el-Buhârî ve Müslim'in *el-Câmi'us-Sahih*'lerinde rastlanılamamıştır. Bunun sebebinin, bu konudaki hadîslerin, bu iki büyük hadîs aliminin öngördükleri sıhhat şartlarını taşıyamamaları olduğu akla gelmektedir. Gerçekten de, yukarıda bu hususla ilgili olarak kaydetmiş olduğumuz tüm hadîslerin isnâdlarının kilit noktalarında bulunan râvîlerin, hadîs alimleri tarafından cerhedildiklerin görmekteyiz. Tedlîs yapmakla suçlanan Bakıyye b. el-Velîd el-Hımsî (v.198) hariç, bu râvîlerin tenkid edilme sebebi de, kendilerinde mevcut olan zabt kusurudur. Bu durumda İslâm ümmetinin tefrikaya düşüp yetmiş üç fırkaya ayrılacağından, bunlardan sadece bir tanesinin kurtuluşa ereceğinden bahseden rivayetlerin metninin sağlıklı bir şekilde zaptedilip, daha sonraki nesillere ulaştırılamadığı ortaya çıkmaktadır. Nitekim İbn Hazm, İslâm ümmetinin yetmiş iki fırkasının cehennemlik olduğundan bahseden bu hadîsin isnâd açısından kesinlikle zayıf olduğunu söylemektedir....Cenâb-ı Hak Kur'an-ı Kerîm'inde, Müslümanların tefrikaya düşmesini yasaklayıp dururken (3/Âl-i İmrân:103) İslâm ümmetinin ileride yetmiş üç fırkaya ayrılacağını haber vererek, Müslümanların bölünüp parçalanmasına bir nevi meşruiyet kazandıran bu rivayetlerin sıhhati üzerinde ciddi bir şekilde düşünmek kanaatindeyiz." (Bkz.: Ateş, *Ehl-i Sünnet ve Şi'a'nın Delil Olarak Aldığı Bazı Hadisler*, İzmir, 1995 [neşredilmemiş araştırma], s.15.). Biz de bu tür anlam ifade eden hadîslerin, ne Hz.Peygamberin insanlara aşılacak istediği birlik ve beraberlik ruhuna, ne de Kur'an'ın ana temasını oluşturan "tek ilâh, tek ümmet" idealine uyduğu kanaatindeyiz.

(62) İzmirli'nin bu cümleden kastı, bunların Ehl-i Sünnet ve Ehl-i Bid'at tasnifine gir-medikleridir.

Evet gençliği tenvîr etmek elzem bir hakîkattir. Otuz seneden ziyâde meslek-i celîli tedrîsde bulunduğum cihetle, gençliğin nasıl tenvîr olacağını bilmiş olacağım. Bu gün gençliğin dimağı nazariyyât-ı felsefe ile meşbû'dur (doludur). Akâid-i dîniyyeyi kâlblerde râsih bir akîde kılmak hususunda nazariyyât-ı felsefiyyeden, maksada hâdim bir 'surette istifade etmek, ezcümle mu'cizât-ı hissiyyenin imkânı hususunda Fransız feylesofları Boutroux, Bergson nazariyyelerini isti'mâl eylemek, mantıktan müstağnî olacak bir kuvveti hâiz olan nazariyyât-ı kelâmiyyeyi lüzumu zamanında serdetmek mezmûm, makdûh (beğenilmemiş), ğayr-i meşrû', ğayr-i makûl bir hal midir? Dinin ictimâî, ahlâkî, ma'serî, ilâhî hakâiki; beşerin müştâk olduğu fevz-i saadetin ve huzûr-ı kâlbın ve sükûn-ı sekînetin ancak Kur'ân-ı Mübîn'in beyanlarıyla kazanılabileceğini; Allah'a, Rasûlullah'a, nefesine ebeveyne, akrabaya, beşeriyyete karşı olan vezâifi Kitâbullah'tan bi'l-istihrâc *Yeni ilm-i Kelâm*'ın üçüncü kitabında tafsîl eyledim.⁽⁶³⁾

Artık İslâmı şüpheyeye düşüren nazarlar ihyâ olunmamakla, dine, Allah'a, Rasûlullah'a karşı (hâşâ) tecâvüz [ve] küstahlık yoktur. Haybet (ziyan) ve hüsrandan, dalâl ve idlâlden Allah'a sığınırım. *Femeni't-tebe'a hüdâye felâ yadillü velâ yeşkâ* [Kim benim hidayetime uyarsa, o sapmaz ve sıkıntıya düşmez. (20/Tâhâ:123)].

Ankara 5 Ağustos 339 [1923]

İzmirli İsmail Hakkı

Yeni İlm-i Kelâm⁽⁶⁴⁾

Yeni İlm-i Kelâma Lüzum Var mı? Yok mu?

Dârülfünûn müderrislerinden fâzıl-ı muhîterem İzmirli İsmail Hakkı Bey Hazretleri geçenlerde *Yeni İlm-i Kelâm* isminde bir eser telif ederek bunun birinci cüzünü tab' ve neşreylemişti.. Biz, bu eserin heyet-i hâzıraya göre mesâil-i i'tikâdiyyeyi müdafaa edip edemeyeceğinden bahsedecek değiliz, akâid-i ehl-i sünneti halelden vikâye (bozulmadan koruma) maksadını temin eyleyen ilm-i kelâm hakkında üstad-ı şehîr Şeyh Muhsin-i Fânî ez-Zâhirî hazretleri tarafından *Sebilürreşâd* mecmuasının 16 Mayıs, 29 Temmuz 339 tarihli nüshalarında neşredilen makaleye dair bazı mülâhazât-ı ilmiyye arzıyla iktifâ edeceğiz. *Yeni İlm-i Kelâm*'a ihtiyaç var mıdır, yok mudur?

(63) İzmirli, burada, "...*Yeni İlm-i Kelâm*'ın üçüncü kitabında tafsîl eyledim" şeklinde bir ifade kullanarak, üçüncü kitabı yazdığını imâ etmektedir. Ancak ne var ki, bu üçüncü kitab yazılmamıştır, yazılmışsa bile mevcut değildir.

(64) *Sebilürreşâd*, c.22, n.561-562, ss.117-119.

meselesi meydana çıkınca hiç bir Müslim-i mütefekkirîn bu mevzu ile zihnen alâkadar olmaması mümkün değildir.

İsmail Hakkı Bey "hasım değıştikçe, tarz-ı müdafaanın da değışmesi, binaenaleyh ulemâ'-i İslâm'ın ona göre istihzârât-ı ilmiyyede (ilmî hazırlıklarda) bulunarak yeni bir cebhe-i müdafaa güşâd etmesi (açması) lâzım gelir." dedikleri gibi sâhib-i makâle Şeyh Muhsin-i Fânî Hazretleri: "İlm-i kelâmın esası felsefe-i Yunâniyye'dir. Hicazın tefevvuk-ı dîniyyesini (dinî üstünlüğünü) imhâ maksadıyla bir Halife-i Abbâsî, kütüb-i felsefeyi Arab lisânına terceme ettirmiş, ve bu hal Arablara karşı fırsat bekleyen İran miliyetperverlerinin ahkâm-ı dîniyyeyi te'vîlden te'vile uğratmasına bir zemîn-i cereyân ihdâs eylemiştir. İslâmiyyetin felsefeden esasen istifadesi olmadığı gibi şimdiki felsefe-i Garb ile de muhtâc-ı te'yîd olacak bir akîdesi yoktur. *Yeni İlm-i Kelâm* namıyla eski ihtilafları ittifak ve ittihadla en ziyade muhtaç olduğumuz şu zamanda yeniden canlandırmaya lüzum yoktur. Maksad gençliği İslâmiyyete ircâ' ise, bu, doğrudan doğruya sıyânet-i dîne ve selâmet-i vatana müteallik bir meseledir, binaenaleyh gençlerimize lazım olan şey, Kitab ve Sünnete müstenid bir İlmihâl'dir, çünkü sem'a müstenid olan ahkâm-ı dînin münakaşası vebâldir, akla muâriz görünen naklin te'vili ise, dini te'yîd değil, belki tecavüzdür." diyorlar.

Şu iki nokta-i nazarın ehemmiyeti nâ kâbil-i inkâr bir vuzûh ile muayyendir. Kaviyyen zannediyorum ki, Şeyh hazretleri (bir Halife-i Abbâsî) tabiriyle Me'mûn'u kastediyorlar, çünkü kütüb-i felsefe en ziyade Me'mûn zamanında lisân-ı Arab'a terceme edildi.⁽⁶⁵⁾ Terceme için Me'mûn'un üç yüzbin dinar masraf ihtiyâr ettiği (yaptığı) mervîdir. Kendisi dahî Mu'tezile'den idi; Müslim ve ğayr-i Müslim ulemây-ı zamânı sarayına toplar, cereyân eden münakaşalara bizzat iştirak ederdi. Me'mûn'un bu zevk-i ilim ve irfânı hiç bir vakit İslâmiyyeti tefrikaya düşürmek maksadında bulunduğuna delil ittihâz edilemez. Felsefe merakı İslâm'da Emevîler zamanında başlamış, müessis-i hükümet-i Abbâsiyye Ebû Ca'fer Mansûr'a geçerek Hârûn Reşîd, Me'mûn zamanında tevessu' etmiş, ve bu vüs'at Mu'tasım, Vâsık, Mütevekkil zamanlarına kadar imtidâd eylemiştir.

(65) Halife el-Me'mûn (813-833), bütün bir imparatorluk için eski Yunan felsefesine ait eserlerin büyük bir önem arzettiği fikrinden hareketle, bu eserlerin tercümelerinin yapıldığı, çoğaltıldığı ve saklandığı bir müessese tesis etmiştir. Bu müessesenin adı Beytül-Hikme'dir. Bu tercüme ve çoğaltma ve de yapılan eski tercümeleri yeniden gözden geçirme faaliyeti bir veya iki asır kadar devam etmiştir. Tercüme faaliyetlerini yürüten en büyük isim Huneyn b. İshak (803-873) isimli bir Hristiyan'dır. (Bkz.: W.M.Watt, *Islamic Philosophy and Theology*, Edinburgh, 1979, s.41.)

Mansûr halife olunca, bittabî' teb'a-i ğayr-i Müslimenin rehâbîn (ruhbanlar) ve ulemâsıyla ihtilât etti. Mîlel-i sâirede mevcut ulûm ve sanâyi'a ait bazı şeyler işiterek onların kendi memâlikinde dahi neşr ve ta'mîmine bir şevk ve heves hâsıl etmiş, milk-i Rûm'a sefir göndererek *Kitâb-ı Akîlîdîs* (Euklides) ile bazı kütüb-i tabiiyyâtın bi't-terceme irsâlini iltimâs eylemişti. Kütüb-i mezkûre hakkında İbn Nedîm'de izahat bulabiliriz. Bu tercemeler gelip de münderecât-ı müfsîdesi görüldünce, ulemây-ı İslâm tarafından ulûm-ı hikemiyyeye ait âsârın dahi celbine lüzum gösterilmiş, ve şu suretle âsâr-ı ecnebiyye hakkında baş gösteren merak gittikçe ilerleyerek Me'mûn zamanında bütün kütüb-i Yunâniyye ve İrânîyye ve Hindîyye Arab lisanına nakledilmişti. Ulemâ-i İslâm bunların mütalâasıyla iktifâ etmedi, bir müddet sonra tetkikata da girişerek mesâlik-i felâsifenin sakatını sağlamından tefrîk etmiş, ve bunları ahkâm-ı dîniyye mikyâsâtıyla temizleye temizleye İslâm'a mahsus bir şekle ifrâğ eylemişti (sokmuştu). Kütüb-i mezkûrenin tercemesinden evvel rûh-ı İslâmiyyetten ayrılmış olan fırak-ı dâlle ulemâsı dahî kendi mu'tekadâtını bu kitaplardan iktibâs ettikleri esaslara binâ ederek ulemâ-i Ehl-i Sünnet'le hayli uğraştılar. Fakat mütekellimîn-i Ehl-i Sünnet felsefe-i Yunâniyye'yi, sûfiyye-i Ehl-i Sünnet dahî felsefe-i İrânîyye ve Hindîyye'yi fırak-ı dâlle gibi tahassungâh (sığınak) değil; İbn Haldun'un dediği gibi (red ve kabul hususunda nişangâh-ı ihtisâs ittihâz) eylediler, tenkîdât-ı ilmiyyenin tevessu'u sayesinde Bağdat menâr-ı ma'ârif ve câzibe-i merkez-i âlem olmuş, ve mahza nûr-ı sâtî-ı Muhammedî (yüce İslâm nuru) efkâr-ı bâtıla ve zunûn-ı âtıla sedlerini hurdehâş (paramparça) ederek bir taraftan Irak, Hind ve Çin'e doğru uzanıp gittiği gibi, Şimâlî Afrika tarîkiyle de Avrupa'nın kâlbğâhına (canevine) kadar pertevnisâr-ı ma'rîfet (bilgi saçan güneş) olmaktan geri durmamıştı. Felsefenin bizâtihâ bir mazarratı olsaydı, İslâmiyet akla hayret veren o sûratle intişâr edebilir miydi? Avrupa bile felsefeyi İslâm makinesinden geçerek temizlendikten sonra aldığı zaman yükselmiş, bilâhere doğrudan doğruya almaya başladığı zamandan beri eski seviyesini zâyî' etmiştir. Garb ve Şark'da, bilhassa Garb'da müzâhim-i hayatı teşdid eden avâmilin en mühimi budur. Garbın bu babta kuvveti çoğalmış, fakat kıymeti azalmıştır. İlmin din ile beraber yürümesi, ikisinin atbaşı birlikte ilerlemesi icab eder ki, hakîkî esaslar üzerine bir medeniyet teessüs edebilsin. Ancak hakîkî bir dinden hakîkî bir medeniyet çıkar. Avrupa'da dinin mukadderât-ı ilmiyyeyi idare edecek bir halde olmadığını herkes bilir. Fakat esâsât-ı İslâmiyyeye müstenid bir medeniyet-i fâzılanın teessüs edeceği kimseye meçhul değildir.

Mansûr, tabîyyâta ait kütüb-i ta'limiyyeyi ikinci asr-ı hicrîde celbetmiş olduğu halde, 1629 sene-i milâdiyesinde *Tabiatla Muhâvere* kitabını yazan bir İtalyalı tabiaten bahsetmiş olmak günahıyla i'dâm ve felsefenin men'i için din namına şiddetli mukarrarât ittihâz edildi (kararlar alındı). Ruh, Hakdan gelip bir gün olup da Hakk'a gideceğini söyleyen Servet⁽⁶⁶⁾ hafif bir ateş üzerinde yavaş yavaş pişirilircesine ihrâk edilmiş olduğunu, arzın küreviyyetini 1543'te keşfeden Kopernik'in rafz ve ilhâd ile mahkum olduğunu, güneşin etrafında döndüğünü meydana koyan Galile'nin çektiği işkenceleri, İbn Rüşd felsefesini okuyanların ne azaplara uğratıldığını kendileri hikâye ediyor. 1481'den 1808 tarihine kadar ikiyüzbini ihrâkan i'dâm edilmek üzere üçyüzkırkbin ehl-i ilmin itikadsızlıktan dolayı mahkum edilmiş olduğunu yine kendileri yazıyor. Abbâsiler de mi ashâb-ı rafz ve ilhâd böyle yapmalıydı? Yapmadılar, çünkü yapamazlardı. Bunu yapabilmek için ne kadar, âyât-ı imtinân ve istidlâl⁽⁶⁷⁾ varsa cümlesini Kur'an'dan çıkarmaları lazım gelirdi. Felâsifenin hurâfâtına karşı, yalnız bir silahları vardı ki, o da münâzarât-ı kelâmiyye idi. Tefekkür-i hilKate me'mûr olan bir millet erbâb-ı ilme el dokundurabilir mi? Eğer böyle olsaydı, İslâmiyyetin, bazı müfterîlerin dediği gibi, silah kuvvetiyle intişâr etmiş olmasına kâil olmaklığımız icab eder. Korkuya istinâd eden bir din ne kadar yaşayabilir? Korku ortadan kalkar kalkmaz irtidâd başlar, bâ-husûs ehl-i kitabız, yalnız mücâdele-i hasene ile davete me'muruz. Mücâdele-i kelâmiyye denilen şey de bundan başka bir şey midir? Mükâlemeye muhtaç bir ilme, ilm-i kelâm denilmesinde bir zarar tasavvur edilemez. Hangi ilim vardır ki: Tekellûme muhtaç olmasın? Kelâm, adeta mantık demektir, nutuk ise yalnız tekellûm değil, idrâk manâsına da gelir. Bu itibarla ilm-i kelâm, ilm-i idrâk-i me'ânî (Manâları anlama, idrak ilmi) medlûlünde de isti'mâl edilebilir. İnsan ile sunûf-ı hayavânât arasındaki hudûd-ı zâtîyye de başka türlü temyîz olunabilir mi?.. Sâhib-i Hüccet-i Bâliğa bile, vahdâniyyetini delil-i tahassulîye (uğraşla elde edilen delile) istinâd ettirmiştir. "*Lev kâna fîhimâ âlihetün illâllâhü lefesedetâ.*" [Eğer yerde, gökte Allah'tan başka tanrılar olsaydı, her ikisi de (yer de, gök de) bozulup gitmişti...(21/Enbiyâ:22)].

Fîl-hakîka hulefây-ı Abbâsiyye'de asabiyyet-i Arabiyyeyi kırmak fikri

(66) Michael Servet (1509/1511-1553) İspanyol hekim, filozof ve ilâhiyatçıdır. Asıl adı Miguel Serveto'dur. Calvin'in emriyle Gênéve'de yakılmıştır. Yeni Eflâtunculuğun pan-teizmi ile kâfir Hristiyanlığı birleştirmeye çalışmıştır. (Geniş bilgi için bkz.: Cemil Sena, *Filozoflar Ansiklopedisi*, İstanbul, 1976, IV/231-234.)

(67) Allah'ın nimetlerini hatırlatan, Allah'ın varlığına delâlet eden âyetler.

vardı. Fakat bu maksat hiç bir zaman İslâmiyetin aleyhinde bir manâ ile tefsîr edilemez. Düşünmeli, bir kısım memâlikinin hududu sûr-ı Çin'den Yemen'e kadar imtidâd ediyordu. Bu kadar vüs'ate mâlik olan hükûmetin binlerce ulemâ' ve hukemâsı vardı. Bâ-husus bunlardan gayr-i Müslimler daima kendi mensub oldukları milletlerin medeniyet-i sâbıkasıyla iftihar edip duruyorlardı. Bunları kendi silahlarıyla iltizâm etmek (süstürmek), ulûm ve sanayice vücûh-ı ihtiyacı nazar-ı dikkate almak iktizâ etmez miydi? Bu kadar akvâmın başka türlü bir merkez-i müşterek etrafına toplanması kâbil miydi? Emevîlerin adedi yüzlerce milyon nüfûs-ı Müslime-i gayr-i Arabiyye'ye asabiyetle tahakküm etmesine, bunlara mevâlî namıyla köle muamelesi yapmasına hikmet ve siyaset-i İslâmiyyenin tahammülü var mıydı?..

Vâkıa putperestlerin Müslüman olmaktan, yahud esâreti kabul etmekten başka çareleri yoktu. Hatta Cenâb-ı Hassân⁽⁶⁸⁾ da:

Ve nahnü darabnâ'n-nâse hattâ tetâbe'û

Alâ dînihi bi'l-müreffihâtî's-savârimi.⁽⁶⁹⁾

demiş, fakat ehl-i kitab hakkında *lâ ikrâhe fi'd-dîn* [Dinde zorlama yoktur. (2/Bakara/256)] âyet-i celîlesi nâzil olunca işler değişmiş. Onlar cizye verdiler, artık mev'iza ve mücadele-i haseneden başka elde tatbik edilecek bir düstûr yoktu. Muhyiddîn Arabî Hazretleri diyor ki:

"İnsana ilim iki yoldan gelir: İlham - istidlâl. Ben ilm-i kelâma sû-i nazardan Allah'a sığınırım. Bu ilmin ulemâsı, ilm-i mezkûru kendi nefisleri için öğrenmediler. Allah Te'âlâ Hazretlerini, sıfât-ı sübhâniyyesini, sıdk ve sıhat-i risâleti inkâr edenleri ilzâm için öğrendiler. Hudûs-i âlemi, kaderi,

(68) Hassân b. Sâbit (563?-674/682?), Medine (Yesrib)'de doğdu. Hz.Peygamberin şairidir. Hz.Peygamberi düşmanlarına karşı şiddetle savunmuş, bu sebeple Müslümanlar arasında büyük bir sevgi ve şöhrete mazhar olmuştur. Bütün yerleşik Arapların en büyük şairi olarak kabul edilir. İslâm'da ilk dinî şiirlere sahip olan kişidir. Rivayetlere göre, fevkalâde korkak olduğu için, Hz.Peygamberin hiç bir savaşına iştirak etmemiştir. Hz.Aişe'nin ifk hadisesine kaşan dört kişiden biri olduğu rivayet edilir. Şiirleri Hz.Peygamberin büyük takdirini kazanmıştır. Hatta bir defasında Hz.Peygamber şöyle demiştir: "Bu, onlar (düşmanlar) için okların saplanmasıdan daha tesirlidir." Şiirleri bir divanda toplanmış olup, en derli toplu şekliyle 1910 yılında Londra'da *Fî Mecmû'ati Ceybi't-Tezkâriyye* adı altında basılmıştır. (Geniş bilgi için bkz.: *İslâm Ansiklopedisi*, I. baskı, İstanbul, 1977, c.V/I, ss.343-347; el-Müncid, Beyrut, 1967, s.157.)

(69) Biz, insanlara (müşriklere) O'nun (Hz.Muhammed'in) dinine tâbî oluncaya kadar keskin kılıçlarla vurduk.

meâdî isbât için bu ilmi talim ve tedvîn eylediler. İtikâd-ı nâsî teşevvüşten vikâye (karışıklıktan koruma) için vücuda gelen bu ilimdeki edille-i akliyye, mucize-i enbiyâya benzer. Hasma karşı isti'mâlî lazım gelen vesâitin eslemi edilledir. Edille yerinde esliha (silahlar) isti'mâl edilirse, münkirîn havf içinde kalır. Havf ise onları nifâka davet eder. Şu kadar ki, herkesin bu ilmi bilmesi icab etmez, çoğu buna muhtaç değildir. Her belde de fûrû'-ı dine mutali' olan fukahâ veya etibbâ gibi, istilâhât-ı nazariyyeyi bilen bir zatın bulunması kâfidir, delâil-i nazariyyeyi bilmek İslâmiyyete mâni değildir. Avâm kitabı zâhirinden bilir. Böyle olmasaydı, kable'n-nazar Müslüman olanlara İslâm namı verilemezdi. Avâm bilir ki, Kur'an kimsenin muârazaya (karşı gelmeye) muktedir olmadığı bir huccet-i ilâhiyyedir. Bu akîdede bir delil-i aklî kuvveti teşekkül eder. İnsan aklın nuruyla yalnız bazı şeyleri görebilir, fakat iman bir nûr-ı manevîdir ki, o nur ile her şey görünür, ilmin en a'lâ mertebesi de, bu ilm-i billâh'dır (Allah'ı bilme ilmidir)."

Zannediyorum ki, Şeyh Muhsin-i Fânî ez-Zâhirî Beyefendi de kısmen bu mesleği takib ediyorlar.

Meseleye bir de gençlerimizin bir taraftan dine ısındırılmasını, diğer taraftan hiss-i teceddüdlerinin tatmini, ve şu suretle hayat-ı fikriyye ve ahlâkiyyelerinin tenbih ve tenmiyesi (yükseltilmesi), bi'n-netice kuvve-i mâneviyyelerinin takviyesi cihetinden muhâkeme edelim. Bunlara her halde avâm-ı nâs nazarıyla bakılamaz. Çünkü bunlar her şeyi sebebiyle tasavvur ettiren bir meslek-i tahsilde bulunuyorlar. Her şeyi illetiyle anlamak istiyorlar. Hiç illetsiz ma'lûl olur mu; illetsiz ma'lûl aramak, vücûdsuz mevcûd aramaya benzer değil mi?..

İlm-i kelâmdan hiç bir şey okutmayalım denilemez. Bir din yoktur ki müdafaadan müstağnî olsun. Eski ilm-i kelâm kâfidir denilirse bu da doğru değildir, çünkü İsmail Hakkı Beyin dediği gibi bir çok hasımlarımız ölmüş, bazısı da kuvvet bulmuştur.

Kur'an nasıl kendinden evvel gelmiş olan kütüb-i münzelenin bazı ahkâmını aynen, bazı ahkâmını ta'dîlen tasdik etmiş, zemânen hikmet-i mevcudiyeti kalmayan bir kısım ahkâmı da fesheylemiş ise, biz de ulûm-ı asriyye icâbâtına göre İslâmiyyetin ulviyyetini müdrik bir zihniyyet-i ilmiyye husûlüne hizmet edecek eserler vücuda getirmeliyiz ki, Avrupa'nın bi'taraf mehâfil-i ilmiyyesiyle de te'mîn-i münasebâta müsait bir zemin ihzâr etmiş (hazırlamış) olalım. Çünkü onlarla da, müştereken müdâfaaya mecbur olduğumuz bir takım meseleler karşısında bulunuyoruz.

Bunların hepsini bir tarafa koyalım. Lâyık mıdır ki, gençlerimiz mahza talimsizlik yüzünden dinlerini ecnebîlerden öğrenmek mecburiyetinde kalsınlar, yahud büsbütün dinsiz olsunlar?.. Tedrîsât-ı diniyye programımız asr-ı hâzırın ihtiyacıyla mütenâsib bir terbiye-i diniyye ve ahlâkiyye verebilecek mahiyette olmadığını herkes biliyor. Bu mühim işin ciddî ve esaslı malumata istinâd edilmeksizin yapılamayacağı da kimséye meçhul değildir. Bütün şu mülâhazalara rağmen, böyle sıkıntılı işlere girecek adamlarımız yoktur denilemezse de, eski zaman fazîletlerinden addedenler de çoktur.

Dârdağanzâde

Ahmet Nazif⁽⁷⁰⁾

DEĞERLENDİRME

Yukarıda Sebîlürreşâd dergisinden naklettiğimiz "Yeni İlm-i Kelâm'a ihtiyaç var mı yok mu" tartışmalarında ileri sürülen tezleri hem kısa bir değerlendirmeye tabi tutmak, hem de bu vesileyle bazı hususları ifade etmek yerinde olacaktır. Öncelikle, Yeni bir ilm-i Kelâm anlayışına tamamiyle taraftar olan ve bu amaçla bir eser kaleme alan İzmirli ile, tamamiyle buna karşı olan Muhsin-i Fânî'nin çıkış noktalarını kısaca özetleyelim:

İzmirli'ye göre Yeni bir ilm-i kelâm anlayışına ve bu anlayış çerçevesinde meseleleri ele alan yeni bir esere -kendi eseri *Yeni İlm-i Kelâm* gibi- şiddetle ihtiyaç vardır. Zira,

-İlm-i kelâmın öncülleri ve araçları asrın ihtiyaçlarına göre değişir. İnkârcı değiştikçe, ilm-i kelâmın müdafaa şekli değişir ve değişmelidir.

-Mütekaddimûn dönemindeki felsefî anlayış ile Müteahhirûn dönemindeki felsefî anlayış farklıdır. Üstelik müteahhirûn dönemindeki felsefî anlayış da ortadan kalkmış, yerine yeni bir felsefe gelmiştir.

-Dolayısıyla, *Yeni İlmi Kelâm*, insanların anlayabileceği bir tarz ile kaleme alınmış, yeni bir takım deliller ile istidlâller ışığında, yeni felsefeden de istifade ederek, hem mantık-ı sûrî hem de mantık-ı maddî paralelinde

(70) Ahmet Nazif (Dârdağanzâde) hakkında maalesef kaynaklarda her hangi bir bilgiye rastlayamadık. İzmirli ile çağdaş olan bu zat da o dönemin İslâmcı yazarlarından birisi olsa gerektir. *Sebîlürreşâd*'dan aktardığımız bu makalesinden başka aynı dergide kaleme almış olduğu şu makaleler de vardır: "Tecdüd ve Tekemmül, Temel Esasları", "Tecdüd ve tekemmül, Mecelle Meselesi".

tevhîd-i Bârî'yi ortaya koymuştur. Asrın gelişmelerine ve ihtiyaçlarına göre kaleme alınmış böyle bir eserin, insanlar arasına yeniden bir mezhep taassubu sokmak, onları bölmek, İslâm'ın birliğini ve huzurunu bozma gibi bir amacı yoktur.

Muhsin-i Fânî'ye göre, *Yeni İlm-i Kelâm'a* ihtiyaç yoktur. Zira,

-Zaten kelâmın kendisi ve içerdiği münakaşalar vahdet, tevhîd ve itihad üzerine inşâ olunan İslâm'ı parçalamak için ortaya mezhep ve itikad farklılıklarını çıkarmak, Hicaz'ın dinî üstünlüğünü yok etmek için Abbâsîler ve özellikle onların halifeleri tarafından icad edilmiştir. Bu amaçla bu halifeler, Yunanca'dan felsefe kitaplarının tercüme edilmesine öncülük yapmışlardır.

-Zaman içerisinde yabancı felsefî akımların ve onların zararlı fikirlerinin tesiriyle ortalık cedel, münakaşa ve tefrika çıkarmaktan başka bir fonksiyonu olmayan felsefî mezheplerle kelâm ve akâid kitapları doldu. Dolayısıyla, bugün daha aslî ihtiyaçlar dururken, yeni felsefî akımlardan ilham alan bir anlayışla adını da *Yeni İlm-i Kelâm* koyarak, tarihin karanlıklarına gömülmüş mezhep ihtilaflarını ve kelâmî münakaşaları diriltmek doğru değildir. Kaldı ki, İslâm'ın, Batı'da ortaya çıkan felsefî nazariyelerle teyid edilmesi güçlendirilmesi veya takviye edilmesi gereken bir akîdesi yoktur. Re'y ve nazarı, Kur'an ve Sünnet'e tercih eden bir ilm-i kelâmın Müslümanlıkta yeri olamaz. Üstelik, bu dinin geçmiş büyük imamları, insanlar için gerekli akîdeleri ilm-i tevhîd adı altında tedvîn etmişlerdir. Gereksiz yere bu hususlarla uğraşanları da kınamışlardır. Yeni bir ilm-i kelâm yazmak için de Probabilizm, Pozitivizm, Materyalizm ve Dogmatizm gibi İslâm inancı ile hiç bir ilgisi bulunmayan felsefî nazariyeleri İslâm akâidine sokmak faydasızdır. Esasen bugün gençliğin daha ziyade muhtaç olduğu şey, bir *Yeni İlm-i Kelâm* değil, bir "ilmihâl"dir.

Yukarıda da teferruatı ile görüldüğü gibi, bu karşıt tezlerden sonra taraflar bu tezleri delillendirme yoluna giderler. Bunu yaparken de daha önceden söyledikleri şeylere fazladan bir şey ilâve etmezler. Dikkati çeken bir başka husus ise, tarafların birbirlerine karşı tatlı bir üslup kullanmaları ve ilmî tartışma adâbını terketmemeleridir. Ahmet Nazif ise, sabırla *Sebîlürreşad* dergisinden takip ettiği bu tartışmaları kendi makalesiyle sona erdirir. O da safını *Yeni İlm-i Kelâm* tarafında alır ve İzmirli'nin ileri sürdüğü gerekçeleri destekler mahiyette şeyler söyler.

Öncelikle her iki görüşe de saygı duyduğumuzu ifade etmeliyiz. İn-

sanların farklı düşünmeleri kadar doğal bir şey yoktur. Ancak burada Muh-sin-i Fânî'nin ileri sürdüğü görüşleri sığ ve yetersiz bulduğumuzu ifade et-meliyiz. Bir *Yeni İlm-i Kelâm*'in kaleme alınmasıyla insanların fırkalara bö-lüneceği ve eski tartışma ve cedel furyasının yeniden ortalığı kaplayacağı kanaatinde değiliz. Şayet böyle bir şey söz konusu olsaydı, İzmirli'nin bu eseri kaleme aldığı tarihten bu yana insanların eski problemler üzerinde ye-niden cedelleşmeye başlaması ve buna bağlı olarak yeniden fırkalara bö-lünme sürecinin içine girmesi gerekirdi. Ama bugün böyle bir şey söz ko-nusu değildir. Kaldı ki, İzmirli'nin *Yeni İlm-i Kelâm* isimli eserine baktığımızda, İzmirli'nin bir takım kelâmî problemler üzerinde geçmişte ce-reyan eden cedel, spekülasyon ve ihtilafları yeniden gündeme getirmekten mümkün olduğunca kaçındığını görüyoruz.

Bugün için artık kimse, "Kur'ân yaratılmış mı (mahlûk) yaratılmamış mı" veya "Allah'ın sıfatları Allah'ın zâtından mı değil mi" şeklindeki hususları yeniden tartışmamaktadır. Bu tartışmaları o günün sosyal, ictimâî ve siyasî şartları içinde değerlendirmek gerekir. Esasen, geçmişte cereyan eden bir çok kelâmî tartışmanın arkasında genellikle siyâsî sebeplerin yattığı da göz önüne alınırsa, o günkü tartışmaların bu günün insanı için iman bazında pek bir değer ifade etmemesi gerektiği gayet açıktır. Zaten insanların tek-rar bu soruları gündeme getirip, yeniden tartışmaya açmaları pek bir fayda da sağlamayacağı gibi başka durumların da ortaya çıkmasına yol açabilir. Örneğin, henüz bu söz konusu iki şıktan -yani Kur'ân mahlûktur veya de-ğildir- birisine kesin bir şekilde aklı yatmamış, henüz tereddütte olan mü-minin durumu ne olacaktır? Acaba hemen onu da küfürle, zındıklıkla, bid'atçilikle suçlamak mı gerekmektedir? Üzerinde kesin delillerin bu-lunmadığı, zannî delillere dayanan hususlarda insanları din dairesinin dışına çıkarmak İslâm'ın ruhuyla bağdaşır mı? Bu yetkiyi kim nereden, nasıl al-maktadır? Bu soruların cevaplarının ciddî bir şekilde ortaya konması ge-rekmektedir. Üstelik insanlar arasında uzun ve sonuçsuz tartışmalara ve ce-delleşmelere sebep olan bu ve benzeri meseleler üzerinde bugün yeniden tartışma ortamı açılrsa, yine de kesin bir sonuca varılamayacağı açıkça or-tadadır.

İzmirli'nin, ilm-i kelâmın mevcut felsefeden, onun metotlarından ve onun müsbet düşünürlerinin fikirlerinden yararlanması gerektiği kanaatine de aynen iştirak etmekteyiz. Özellikle, dinsizlik, veya bir diğer tabirle ate-izm, insanlığın ortak düşmanıdır. Kısacasına aldığı insanları manevî yönden büyük sarsıntılara ve bunalımlara uğratan insanlığın bu amansız düşmanına

karşı mücadele eden diğer dünya düşünürlerinin fikirlerinden ve kullandıkları metotlardan niçin biz de istifade etmeyelim, ve bizim metotlarımızdan ve fikirlerimizden de niçin onlar istifade etmesinler? Hatta bu amansız düşmanın altedilmesi için ortak, plânlı bir stratejinin bile takip edilmesi dinler arası diyalog açısından da zorunludur.

Burada Asaf A. A. Fyzee'den bir alıntı yapmak yerinde olacaktır:

"Din; Allah'a itaat, ruh temizliği, düzenli hayat hususları üzerine vurgu yapmalı, bir takım yap'lar ve yapma'lar şeklindeki önemsiz ayrıntılara kapılmamalıdır. Her şeyden öte, ilk devir İslâm tarihinden alınan örneklerle, İslâmî cömertlik, alçak gönüllülük, kardeşlik, cesaret ve insanlık öğretilmelidir. Buna ek olarak, İslâm ahlâkı ve maneviyatı, çağdaş dünyanın ahlâkçılarının ve felsefecilerinin öğretileriyle takviye edilmelidir. Kâplerimizi ve zihinlerimizi Barth'ın, Tillich'in, Kierkegaarde'nin ve Radhakrishnan'ın düşüncelerine açık tutmalıyız. Kur'ân'ı "Allah'ın canlı kelâmını hapseden ve geleneği yanılmaz bir kaynak yapan" bir kitap haline getirmemeliyiz..."⁽⁷¹⁾

Egzistansiyalizm akımının babası sayılan Danimarka'lı filozof Sören Kierkegaard (1813-1855)'a göre, "insanın şahsî özelliklerine hürmetsiz bir tarzda her tarafa yayılan sosyal kurumlar, dinî taassup, siyâset adamlarının maksatlı düşünceleri, tabîî ilimlerin kibirli iddiaları başka tehdit edici kuvvetlerdir. İşte bütün bu kuvvetlerin baskısı altında insanlığını kaybetme tehlikesi altında bulunan insan, ancak imanın ışığında kendini bulabilir."⁽⁷²⁾ Bu örnekte de görüldüğü gibi, inanç yolunda müsbet düşünceler üreten insanların fikirleri de bizim için birer kıymet arzetmektedir.

Burada, yarım kalmış, ama ilm-i kelâm sahasında yeni bir anlayışın ve metodun oluşması için son derece önemli bir teşebbüs olarak gördüğümüz İzmirli'nin *Yeni İlm-i Kelâm* isimli eseri sonraki nesiller için bir meş'ale olacaktır. Bu yarım kalmış çalışmanın bir takım takviyelerle daha da ileri götürülmesi son derece önemlidir.

Burada eksik olan bir şeyi ilâve etmek istiyoruz: "Allah'ın halifesi" (halifetullâh) sıfatına sahip olan, mahlûkâtın en şerefli olma bahtıyarlığına eren insanın Allah ile olan bağının iyi bir şekilde ortaya konulması gerekmektedir. Asık suratlı, gazap tarafı ağır basan, daima emreden bir Tanrı

(71) Fyzee, *A Modern Approach to İslam*, Bombay, 1963, s.100.

(72) Frank Magill, *Egzistansiyalist Felsefenin Beş Klâsîği*, Çev. Vahap Mutal, Dergâh Yay., İstanbul, 1992, s.14. (Mutal'ın yazdığı önsöz).

ile, kaderi Tanrı'nın elinde olan iradesiz ve hürriyetsiz bir kulun sağlıklı bir ilişki içinde olmayacağı açıktır. Dolayısıyla vahyin beşer yönü de en az ilâhî yönü kadar önemlidir. Kelâmcı olarak bizlerin, Allah'a imanın ve O'na yapılan ibadetlerin psikolojik ve ahlâkî boyutunu da ortaya koymamız gerekmektedir.

Günümüzde, kelâmcı ile halkın karşı karşıya bulunduğu inanç problemleri arasında bir uçurumun bulunduğu gözlenmektedir. Çünkü kanaatimizce, kendisini bir "getto" içerisine kapatan günümüz kelâm ilmi ve onun alimleri halkın arasındaki mevcut inanç problemleriyle uğraşmaktan çok, geçmişin spekülasyonlarını yinelemekten ve bu spekülasyonlar neticesinde elde edilen ve dogmalaştırılan hatta kutsallaştırılan hükümleri sorgulamaksızın yeniden kabullenmekten öte bir şey yapmamaktadırlar. Bu da haliyle, kelâmcı ile problemin kaynaklandığı zemin, yani halk arasında bir boşluğun meydana gelmesine sebep olmaktadır. Bir kelâm probleminin oluşumu kendiliğinden olmamaktadır; bu, sosyal ve siyasî olguların metodik bir elemenden geçmesinden sonra ortaya çıkan malzemenin problematığıdır. İlmî -ve tabii kelâm ilminin- canlı tutulabilmesi için yeni problemler yeni çözümler üretilmelidir. Bunun için de ilim adamının problemin kaynaklandığı zemine aşinâ olması, hatta onu yaşaması gerekir. İlim kurumlarının bu zeminden uzaklaşmasıyla oluşan uçurum, onu ham maddesinden mahrum bırakmıştır.

Bir diğer husus ise, ilk devir kelâm alimleri içinde bulundukları ortamın mevcut dinî akımlarından ve bu akımların fikir yapısından son derece haberdar oldukları gibi, bu mevcut bilgiyi iyi tahlil edebilme yeteneğine de sahiptiler. Özetle, yaşadıkları çevrenin inanç coğrafyasını iyi biliyorlardı. Sosyal problemlere çözüm ararken, toplumun içinde bulunduğu şartları bu vesileyle tesbit etmişlerdir. Bu noktadan hareketle, İzmirli, bir yenilik yaparak, yaşadığı zaman dilimindeki mevcut kelâm mezheplerini de zikretme ihtiyacını duymuştur. Ama samimiyetle ifade edelim ki, bu çabası oldukça yüzeysel olup, derin bir araştırmaya dayanmamaktadır. Bu hususta daha derin bir araştırmaya ve ilk elden sağlam verilere ve bilgiye sahip olmamız gerekmektedir. Kelâmcılar, en azından yaşadıkları coğrafyadaki insanların dinî eğilimlerini ve inançlarını iyi bilmek durumundadırlar. Buradan alacakları mesajlar, toplumun inancını her türlü zararlı akımlardan koruma ve onu, ileride ortaya çıkabilecek problemlere karşı hazır tutabilmede büyük faydalar sağlayacaktır. Bunun yanında, ilk kelâmî spekülasyonların sosyal ve siyâsî olaylar öncülüğünde geliştiği dikkate alınırsa, sonraki gelişmelerin

de aynı yapısal istikameti takip ettiği görülür. Bu durumda, Gazâlî örneğinde görüldüğü gibi, kelâmcılar, böyle toplumsal ve ilmî gelişmeler paralelinde İslâm kelâmına gerekli bir takım metodolojik yenilikler getirme hususunda tereddüt göstermemelidirler. Hiç şüphesiz bu husus, kelâmın zaman ve şartlara göre kendini yenilemesini, daha dinamik bir yapıya sahip olmasını sağlayacaktır.

Kelâm Tarihi isimli eserinin "Çağın İstekleri ve Kelâm" başlıklı bölümünde, kelâm ilminin ihtiyaçlara cevap verebilmek için metot değiştirmekten kaçınmadığı temasını vurgulayan Şerafettin Gölcük, bu hususta şunları söylemektedir:

"Kelâm ve konuları, günümüzde önemini her zamankinden daha şiddetli bir şekilde hissettirmektedir. Ancak Kelâm'ın kendini irdelemesi, bir nefis muhasebesi yapması, çağın istekleri karşısında bir durum muhakemesinde bulunması da o derecede bir zaruret olarak karşımızda durmaktadır. Çağımızda başdöndürücü bir süratle cereyan eden bilimsel ve teknolojik gelişmeler, iletişim vasıtalarının sınır tanımaz aşamaları pek çok değerlerin, inançların, kutsallıkların tekrar gözden geçirilmesine, değerlendirilmesine sebep olmaktadır. Bilim ve teknolojiye bu hızlı gelişme, ferdin ve toplumun değer ölçülerine ve kavramlara ister istemez yansımakta, bir takım sorgulamalar kendiliğinden oluşmaktadır. Değişim o kadar hızlıdır ki, bir takım yıkılmaz sanılan maddî ve manevî tabular, insanı hayrette bırakacak tarzda aniden yıkılıvermekte, onların yerine başka inanç, kavram ve değerlerin ikamesi ise hemen mümkün olmamaktadır. Topyekün dünya insanlık aleminin, fert ve toplum olarak, kendisinden nasibini aldığı bu başdöndürücü bilimsel ve teknolojik gelişmeler karşısında Kelâm gibi İslâm'ın asıl rûknü olan inançları konu edinen bir bilimsel disiplinin dünü ile bugünün mukayesesini yaparak yarına hazırlanması gerekmektedir."⁽⁷³⁾

İslâm kelâmı için önemli gördüğümüz bir diğer husus ise şudur: İnsanlık için bir hayat pınarı mesabesinde olan Kur'an-ı Kerim'in insanlığa sunduğu mesajın özünü iyi anlamak ve çağdaş problemlere bu özün gölgesinde yaklaşmak son derece önemlidir. İtikad alanındaki problemlere çözüm aramak ise en başta kelâmcıların görevidir. Ancak çağdaş problemler karşısında çözümler ortaya koyabilmek için, Fazlur Rahman'ın ısrarla üzerinde durduğu gibi, İslâm'daki kelâmî gelişmelerin tarihî bir ten-

(73) Ş. Gölcük, *Kelâm Tarihi*, Konya, 1992, ss.275-276.

kidini ortaya koyan bir kelâm tarihine ihtiyaç vardır.⁽⁷⁴⁾ Bu son derece önemlidir çünkü, onun da belirttiği gibi, kelâm alanındaki gelişmelerin tarihî bir tenkidini ortaya koymak, İslâm tarihî boyunca ortaya çıkan çeşitli kelâm ekollerinin, Kur'ân'ın sunduğu dünya görüşünden ne kadar sap-tıklarını -veya ona ne kadar sadık kaldıklarını- gösterecek ve daha sağlam bir kelâma doğru gidilmesinde yardımcı olacaktır.⁽⁷⁵⁾ Bir diğer ifadeyle, "sis-tematik yeniden yapılanma" yolunda ortaya konacak böyle bir çalışma, -tabii ki sağlıklı yapıldığı takdirde- Kur'ân'ın dünya görüşüyle çatışmayacak bir İslâm kelâmının tesis edilmesinde çok önemli bir rol oynayacaktır. Her halde böyle bir çabanın önemini anlamış olsa gerektir ki, İzmirli İsmail Hakkı, kaleme aldığı kelâm eserlerinde özet bir biçimde de olsa bir kelâm tarihçesi sunmaktadır. Ama hemen belirtmeliyiz ki, oldukça özet bir bi-çimde yapıldığı için, İzmirli'nin bu çabası son derece yetersizdir, ancak ken-disinden sonraki eserlere ışık tutması açısından da önemlidir ve bir ori-jinallik arzetmektedir.

Konuyla doğrudan bağlantısı olmasa da burada ilâve etmeden ge-çmeyeceğimiz son bir husus vardır ki, o da şudur: İlk kelâm alimlerinin dü-şünce zeminini oluşturan bir takım unsurların yanında, Kur'an ve Sünnet'in geliştirdiği itikadî ve ilmî standartlar da önemli bir yer işgal etmektedir. Ni-tekim bu standartlar çerçevesinde gerek cahiliyye, gerekse Hristiyan ve Yahudi kaynakları dikkatle süzölmüş ve İslâm'ın ana teması istikametinde işlenmiştir. Bu husus, İslâm kelâmını Hristiyan ve Yahudi kelâmından ayı-ran en belirgin özelliştir. Oryantalistlerce iddia edildiği gibi, "İslâmiyet, Ya-hudiliğin gölgesi altında gelişmiştir"⁽⁷⁶⁾ tezinin gerçekten ne kadar uzak ol-duğu açıktır.

Sebilürreşâd dergisinde İzmirli'nin *Yeni İlm-i Kelâm* isimli eseri üze-rine doğan tartışmalar vesilesiyle kelâm ilmi hakkında kısa da olsa bazı gö-rüşlerimizi burada yansıtmaya çalıştık. Esasen bu konu üzerinde daha da durulması gerekirken, maaalesef burada hacim bir hayli kabardığından bunu

(74) Meşhur Doğubilimci Josef Van Ess, bu konuda önemli bir boşluğu dolduracağına inan-dığımız, ancak henüz dataylı bir şekilde inceleyemediğimiz hicri 2. ve 3. asırları içeren oldukça hacimli altı ciltlik bir kelâm tarihi neşretmiştir. Araştırmacılar için, bu eserin tam künyesini burada veriyoruz: *Theologie und Gesellschaft im 2. und 3. Jahr-hundert Hidschra*, Walter de Gruyter, Berlin/ New York, 1993.

(75) Fazlur Rahman, *Islam and Modernity*, The University of Chicago Press, Chicago/ London, 1984, ss.151-152.

(76) Menahem J. Kister, "Do Not Assimilate Yourselves", *Jerusalem Studies in Arabic and Islam*, Kudüs, 1989, XII / 321-371.

daha detaylandırılmış bir başka makalenin konusu yapmak üzere burada kesiyoruz. Ancak, günümüz kelâmcılarının yukarıda belirtmeye çalıştığımız hususları, gelecekte yapacakları çalışmalarda göz önünde bulunduracakları kanaatindeyiz.